

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

*Ακαδημαϊκό Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Academic Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 1 / **Issue 1**

Ιούνιος 2020 / **June 2020**

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Κυβέλη Ζαχαρίου** | Cover photo © **Kiveli Zachariou**

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου, Κωνσταντίνα Τορτομάνη, Βασιλική Φίλιου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the History and Ethnology Department, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors:** Vassiliki Filiou, Athena Syriatou, Konstantina Tortomani • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ, Για μια ιστορία της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής σε τοπικό επίπεδο: Ζητήματα μεθοδολογίας με βάση το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης	5
ΕΛΕΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η μάχη των τροφίμων: Ο επισιτισμός της κατοχικής Θεσσαλονίκης σύμφωνα με το αρχείο της ΑΥΕΜ (1941-1945)	15
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΜΑΡΚΟΥ, Η έννοια του λαϊκισμού και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς	24
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η ιδεολογική λειτουργία του σχολικού βιβλίου στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας των μαθητών στο Ελληνικό Κράτος	43
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, «Η Ασία ξεκινάει από τη Landstrasse»: η οριενταλιστική εικόνα της Αυστροουγγαρίας μέσα από την Βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία του 19ου αιώνα	55
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΙΛΙΟΥ, Εικόνες από την αρχική εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Ροδόπης το 1923, σύμφωνα με το Αρχείο της Κοινωνίας των Εθνών	72
ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΦΩΤΕΙΑΔΟΥ, Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός και ιδεολογικοπολιτικοί κλυδωνισμοί στην Ελλάδα (1876-1878)	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ/APPENDIX	114

Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός και ιδεολογικοπολιτικοί κλυδωνισμοί στην Ελλάδα (1876-1878)

Σταματία Φωτειάδου

Υπ. Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας-Εθνολογίας ΔΠΘ

Η διαμόρφωση μίας ιδεολογικοπολιτικής προσέγγισης στην προσπάθεια διεκδίκησης εδαφών από την Οθωμανική αυτοκρατορία, αποτέλεσε μία εύκολη λύση για την Ελλάδα, πριν οι Βούλγαροι αναδειχθούν ως ο νέος εθνικός ανταγωνιστής. Η εικόνα του Οθωμανού ως αιώνιου εχθρού είχε ριζώσει στην κοινωνική συνείδηση και ήταν τόσο διακριτή σε πολιτισμικό και θρησκευτικό επίπεδο, που διευκόλυνε την ελληνική πλευρά να καθορίσει το πλαίσιο των εθνικών της διεκδικήσεων έναντι των Οθωμανών. Ωστόσο, ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός για τον έλεγχο των οθωμανικών επαρχιών της Μακεδονίας και της Θράκης υπήρξε καταλυτικός για την αναδόμηση της Μεγάλης Ιδέας. Υπό τον φόβο της δημιουργίας μίας Μεγάλης Βουλγαρίας, η Ελλάδα αναγκάστηκε να αναζητήσει νέες ιδεολογικές προεκτάσεις που να εξυπηρετούν τον μεγαλοϊδεατισμό της.

Για να γίνουν αντιληπτές οι παραπάνω διακυμάνσεις, κατέστη απαραίτητη η απομόνωση των αντιδράσεων του ελληνικού τύπου, και η ερμηνεία τους με γνώμονα τα σημαντικότερα γεγονότα που έλαβαν χώρα την περίοδο 1876-1878. Σε μία προσπάθεια να αναδειχθούν οι κυριότερες εξελίξεις που καθόρισαν τις ελληνοβουλγαρικές διενέξεις και έθεσαν τις βάσεις για την διαμόρφωση της εικόνας του εθνικού ανταγωνιστή, η ανάλυση της παρούσας έρευνας διαχωρίζεται σε δύο βασικούς άξονες: Στον εθνογραφικό ανταγωνισμό ανάμεσα σε Ελλάδα και Βουλγαρία που ανέδειξε ουσιαστικά επί χάρτου τον εθνικό ζωτικό χώρο του εθνικού αντιπάλου, και κατ' επέκταση στις αντιδράσεις του ελληνικού τύπου την περίοδο από την συνδιάσκεψη της Κωνσταντινούπολης μέχρι και το συνέδριο του Βερολίνου (1876-1878), οι οποίες θεμελίωσαν τα στερεότυπα της εθνικής και πολιτισμικής υπεροχής εναντίον των Βουλγάρων.

Η Συνδιάσκεψη της Κωνσταντινούπολης και η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1876-1878)

Η βαλκανική κρίση που ξεκίνησε τον Ιούλιο του 1875 στην Ερζεγοβίνη με αφορμή την δυσβάσταχτη φορολογία και την κακοδιοίκηση της επαρχίας από τις επιτόπιες οθωμανικές αρχές και ένα μήνα αργότερα επεκτάθηκε στην όμορη Βοσνία, δεν προμήνυε σε καμία περίπτωση ότι θα λάμβανε

ευρωπαϊκές διαστάσεις²⁹⁰. Η κρίση του Ανατολικού ζητήματος (1875-1878) υπήρξε η τελευταία μείζονα εκδήλωση του 19^{ου} στα Βαλκάνια, προκαλώντας ανακατατάξεις στην «εθνική γεωγραφία» της χερσονήσου του Αίμου, σε μια προσπάθεια διανομής των ακόμη αδιανέμητων ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας²⁹¹. Η επανάσταση όχι μόνο συμπαρέσυρε την Σερβία και το Μαυροβούνιο εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά πρόσφερε παράλληλα τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την βουλγαρική εθνική επανάσταση (*Априлско то вѣстание*), με τον βουλγαρικό λαό να επιζητεί την ανεξαρτησία του. Οι πρώτες ειδήσεις για τις εξελίξεις στην Ερζεγοβίνη, δεν αποτέλεσαν ζήτημα άμεσου ενδιαφέροντος για την ελληνική πολιτική ζωή, η οποία αρχικά τις είχε αντιμετωπίσει ως εξεγέρσεις τοπικής εμβέλειας, ασύνδετες με τα ελληνικά συμφέροντα. Σε πλαίσια εθνικής πολιτικής τουλάχιστον, η Ελλάδα ήταν ανέτοιμη στρατιωτικά και απρόθυμη πολιτικά να εμπλακεί σε νέες περιπέτειες, γεγονός που αποδεικνύεται και από τις διαβεβαιώσεις του Χαρίλαου Τρικούπη στους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αθήνα, ότι η Ελλάδα δεν εξέφραζε την επιθυμία να εμπλακεί σε μία βαλκανική κρίση²⁹².

Ωστόσο, διαφορετική υπήρξε μέχρι τις παραμονές διεξαγωγής της Συνδιάσκεψης της Κωνσταντινούπολης (1876) η λαϊκή ετυμηγορία, η οποία δεν συμβάδιζε με την εξωτερική πολιτική. Το κλίμα συμπαράστασης που επικρατούσε στην ελληνική κοινωνία ήταν ιδιαίτερα έντονο, δημιουργώντας τις αντίστοιχες πιέσεις στην ελληνική κυβέρνηση ώστε να λάβει ενεργό ρόλο εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σημαντική μερίδα του ελληνικού τύπου κατευθύνει την αρθρογραφία της στηριζόμενη στο δίπολο της αιώνιας σύγκρουσης της «ημισελήνου» με τον «χριστιανισμό», αναπαράγοντας τα γνώριμα στερεότυπα του «οθωμανικού ζυγού» και των «υποδουλωμένων χριστιανών»²⁹³. Ο ελληνικός τύπος επικροτούσε τις προσπάθειες των Μεγάλων Δυνάμεων να επέμβουν υπέρ των χριστιανικών πληθυσμών, με σκοπό να εξασφαλίσουν ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης²⁹⁴, ενώ παράλληλα υποστήριζε πως η Ελλάδα όφειλε να ξεκινήσει τις προπαρασκευαστικές ενέργειες ώστε

²⁹⁰ Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Πολύτροπον, Αθήνα 2006, σ. 554.

²⁹¹ Ανδρέας Α. Αντωνόπουλος, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881, Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης*, Τσουκάτου, Αθήνα 2007, σ.305.

²⁹² Ευάγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα, 1875-1881, Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001, σ. 43.

²⁹³ «Οι επαναστάται λαβόντες τα όπλα και επί πολύν χρόνον την επανάστασιν δια θυσιών μαγάλων συντηρούντες δεν εννοούσι να κύψωσι και πάλιν τον αυχένα υπό τον ζυγόν των τούρκων ... Προς τους τούρκους απιστούσι, και δικαίως. Οι τούρκοι είναι φυλή συνειθισμένη να δεσπόζη και παχύνηται εκ της εργασίας των άλλων ους πάντοτε περιφρονεί και θεωρεί μόνον άξιους να δουλεύωσιν αυτήν», σε Άγγελος 8/5/1876.

²⁹⁴ «Η δε διπλωματία επισκοπούσα τα της Τουρκίας δεν σκέπτεται πλέον μόνον περί βελτιώσεως της τύχης των Βοσνίων και Ερζεγοβινίων, αλλ' εν γένει περί βελτιώσεως της τύχης των υπό τον ζυγόν των Τούρκων χριστιανών, δικαιουμένων απάντων να τύχωσι της αυτής εκτιμήσεως», σε Άγγελος 15/5/1876.

όταν το επέτρεπαν οι διεθνείς συγκυρίες να «προσφέρει χείρα βοήθειας» στους ελληνικούς πληθυσμούς στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη²⁹⁵. Η συμμετοχή της Ελλάδας στην βαλκανική κρίση παρουσιάζεται ως επιτακτική από την αρθρογραφία της περιόδου, καθώς ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος δεν θα εξυπηρετούσε αποκλειστικά την επεκτατική πολιτική της Ελλάδας με μία ενδεχόμενη εδαφική διεύρυνση, αλλά θα ενίσχυε και τον θρησκευτικό αγώνα εναντίον των Οθωμανών. Αντιθέτως, η πολιτική της μετριοπάθειας και του δόγματος της ελληνοτουρκικής συνεργασίας υπό την έννοια της διατήρησης αποστάσεων από στρατιωτικές συγκρούσεις, αντιμετωπιζόταν ως πράξη εθνικής μειοδοσίας από τον ελληνικό τύπο και ως ένδειξη αδυναμίας της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας²⁹⁶.

Παράλληλα, οι ραγδαίες διπλωματικές εξελίξεις και η αδυναμία της Ελλάδας να υιοθετήσει μία ευρέως αποδεκτή εθνική πολιτική περιέπλεξαν ακόμη περισσότερο την στάση που θα ακολουθούσε το προσεχές διάστημα. Η βουλγαρική κινητοποίηση έδωσε μία νέα ώθηση στις επαναστατικές εξελίξεις, οδηγώντας την Σερβία και το Μαυροβούνιο να υπογράψουν συνθήκη συμμαχίας και να κηρύξουν τον πόλεμο στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Ενώ τα γεγονότα μαρτυρούσαν πως μία νίκη των σλαβικών λαών εναντίον των Οθωμανών ήταν ένα εφικτό σενάριο, οι εξελίξεις αλλάζουν ξανά τον ρου της ιστορίας προκαλώντας την επέμβαση της Ευρώπης. Η βουλγαρική επανάσταση, αν και χαρακτηριζόταν από απερισκεψία και προχειρότητα, σε πρώτη φάση είχε καταφέρει να επιτύχει ορισμένους από τους στρατιωτικούς της στόχους, ωστόσο οι οθωμανικές αρχές δεν άργησαν να καταστείλουν την εξέγερση²⁹⁷. Οι βιαιότητες που σημάδεψαν την καταστολή της εξέγερσης προκάλεσαν μεγάλη αίσθηση στην Ευρώπη και ένα κλίμα φιλοβουλγαρισμού, αναδεικνύοντας την βουλγαρική ανεξαρτησία σε ζήτημα ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος²⁹⁸. Ταυτόχρονα, η ήττα των σερβικών

²⁹⁵ «Η Ελλάς θα λάβη τον απαιτούμενον υλικόν χρόνον να παρασκευασθή δεόντως εφ' όσον το επιτρέπει η οικονομική θέσις της, ίνα δυνηθή εν τη κρίσιμω ώρα να προστετεύση τα δικαιώματα αυτής και δώσει χείρα αρωγόν προς βελτίωσιν της τύχης των εν Τουρκία ομοφύλων μας», σε Αγγελος 8/5/1876.

²⁹⁶ «Είναι ανεξήγητον σύμπτωμα πολιτικής αμβλυωπίας πως ευρίσκονται εν Ελλάδι πολιτευόμενοι φρονούντες ότι η ελληνοτουρκική συμμαχία είναι πράγμα ευκατόρθωτον και δυνάμενον να συμβιβασθή με τας εθνικάς παραδόσεις και τας εθνικάς ιδέας εκατέρας των εθνικοτήτων Ουδέ είναι δυνατόν να σιγήσωσιν έχθραι και μίση συνδαυλιζόμενα καθ' έκαστην ως εκ της γενικής καταθλίψεως των δεσποτών προς τους δούλους ημών αδελφούς. Δεν είναι μόνη η τουρκική κυβέρνησις, δεν είναι μόνοι οι των διαφόρων επαρχιών του κράτους τούτου τυραννίσκοι, είναι αυτός ο λαός, όστις ως εκ των θρησκευματικών αυτού δοξασιών και προλήψεων εκήρυξεν αιώνιον και αδιάλειπτον πόλεμον κατά των απίστων Πώς λοιπόν είναι δυνατόν να συσφίξωμεν δι' ειλικρινούς φιλίας λαούς, οίτινες τοιαύτην ιδέαν λογίζονται χιμαιρικήν και ασυμβίβαστον όλως με τα ήθη και τας παραδόσεις των, και οίτινες βδελύσσονται τοιούτο τερατώδες συνοικέσιον;» σε Νεολόγος των Αθηνών 10/6/1876.

²⁹⁷ Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα*, σ. 55.

²⁹⁸ Roumen Daskalov, *The making of a nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*, Central European University Press, Budapest and New York 2004), σ. 197.

στρατευμάτων από τον οθωμανικό στρατό θα οδηγήσει την Ρωσία σε μερική επιστράτευση απειλώντας πλέον στρατιωτικά την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η πολυπόθητη επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων που επιζητούσε η Ελλάδα ένα χρόνο νωρίτερα, θα οδηγήσει στην διεξαγωγή της Συνδιάσκεψης στην Κωνσταντινούπολη τον Δεκέμβριο του 1876. Ο ελληνικός τύπος θα δεχθεί με θετικό πρόσημο τις διπλωματικές εξελίξεις, έχοντας την πεποίθηση ότι η συνδιάσκεψη θα υποχρέωνε την Οθωμανική αυτοκρατορία σε ευνοϊκές ρυθμίσεις υπέρ των χριστιανικών πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών.

Οι πρώτες ειδήσεις για τις προθέσεις της Ρωσίας, θα οδηγήσουν σε μία θεαματική μεταστροφή των ελληνικών θέσεων για τους μέχρι τότε «επαναστατημένους και αδικημένους ομόδοξους». Τα ζητήματα που αφορούσαν την Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Σερβία και Μαυροβούνιο δεν επηρέαζαν άμεσα τις ελληνικές βλέψεις και επομένως δεν βρίσκονταν στο επίκεντρο της ελληνικής προσοχής. Από την άλλη, το βουλγαρικό ζήτημα και οι ενδεχόμενες υποχωρήσεις της Βρετανικής και Οθωμανικής διπλωματίας συνδέονταν άμεσα με τον ελληνικό μεγαλοϊδεατισμό, καθώς οι αποφάσεις τους ήταν σε θέση να περιορίσουν τον μελλοντικό ελληνικό εθνικό χώρο. Πράγματι, τα προτεινόμενα από την ρωσική διπλωματία όρια της Βουλγαρίας, συμπεριλάμβαναν τις οθωμανικές επαρχίες της Μακεδονίας και Θράκης, επιβεβαιώνοντας την βουλγαρική απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα²⁹⁹.

Αυτό που χρήζει ιδιαίτερης μνείας σε αυτό το σημείο, δεν είναι οι προσπάθειες της Ρωσίας να αποσπάσει τις επαρχίες της Μακεδονία και Θράκης από την Οθωμανική αυτοκρατορία ώστε να αποτελέσουν κομμάτι του νεοσύστατου βουλγαρικού πριγκιπάτου, αλλά το εργαλείο στο οποίο στηρίχθηκαν οι ρωσικές θέσεις. Η Ρωσία θα χρησιμοποιήσει ως τεκμήριο απόδειξης της αναμφίβολης ηγεμονίας των Βουλγάρων στην περιοχή, τον εθνογραφικό χάρτη του Η. Kierpert³⁰⁰ προκαλώντας ένα κύμα αντιδράσεων στην Ελλάδα για «την εκτρωματική απεικόνιση των Βουλγάρων στην περιοχή»³⁰¹. Οι ελληνικές αντιδράσεις αν και αναμενόμενες, διεγείρουν νέους προβληματισμούς, και αυτό διότι ο χάρτης του Kierpert αν και πράγματι προωθούσε τα βουλγαρικά συμφέροντα ήταν σαφώς πιο αντικειμενικός από ανάλογους χάρτες που είχαν δημοσιευτεί στο παρελθόν³⁰². Επομένως οι ελληνικές αντιδράσεις θα μπορούσαν είτε να θεωρηθούν ως υπερβολικές, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι στο

²⁹⁹ «Η άρκτος υπό το ένδυμα προβάτου, προβαλούσα ημίν το ομόδοξον ζητεί να μας καταπιεί», σε *Αλήθεια* 10/12/1876 και «Η Συνδιάσκεψις υπηρετούσα τα σχέδια του πανσλαβισμού» σε *Αλήθεια* 23/12/1876.

³⁰⁰ Βλ. χάρτη 1.

³⁰¹ «τον εξαμβλωτικόν εκείνον γεωγραφικόν χάρτην, δι' ου εκβουλγαρίζεται άπασα η Θράκη και άπασα η Μακεδονία, εκσλαβίζονται δε η άνω Αλβανία και μέρος της Ηπείρου, όστις τοιαύτην ολέθριαν επιρροήν ήσκησεν επί των συμφερόντων του ελληνισμού», σε *Αλήθεια* 22/1/1877.

³⁰² Σπύρος Καράβας, «Οι Εθνογραφικές Περιπέτειες του Ελληνισμού (1876-1878), μέρος Α' (1876-1877)», *Τα Ιστορικά* 19, τεύχος 36 (Ιούνιος 2002), σ. 30.

παρελθόν είχαν δημοσιευτεί εθνογραφικοί ευρωπαϊκοί χάρτες που παρουσίαζαν ακόμη πιο διευρυμένη την βουλγαρική παρουσία στην περιοχή, είτε ως μία αντίδραση που προέκυπτε από τον αιφνιδιασμό των Ελλήνων, οι οποίοι δεν είχαν δώσει την ανάλογη βαρύτητα στην εθνογραφική χαρτογραφία.

Στην πραγματικότητα, η Ελλάδα είχε καθυστερήσει δραματικά να αντιληφθεί την σημασία της εθνογραφίας ως εργαλείο εθνικής προπαγάνδας. Το ελληνικό ενδιαφέρον για την χαρτογραφία υπήρξε ανεπαίσθητο, ίσως διότι στην Ελλάδα επικρατούσε η πεποίθηση ότι η Ευρώπη ενστερνιζόταν απόλυτα την ελληνική μεγάλη ιδέα και το όραμά της για την δημιουργία μίας ελληνικής αυτοκρατορίας στα όρια της παλαιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο εθνογραφικός χάρτης του Kierpert δεν καινοτομούσε ούτε παρουσίαζε μία διαφορετική εθνογραφική εικόνα στα Βαλκάνια, απλά ενίσχυσε τις υπάρχουσες αντιλήψεις περί βουλγαρικής πληθυσμιακής υπεροχής έναντι των Ελλήνων. Το εθνικό ιδεολόγημα των Ελλήνων ήταν τόσο έντονο, που όχι μόνο εμπόδιζε την Ελλάδα να αντιληφθεί τους Βουλγάρους ως ισάξιους ανταγωνιστές μέχρι το 1876³⁰³, αλλά λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας ώστε η Ελλάδα να συνειδητοποιήσει ότι η Ευρώπη είχε απομακρυνθεί σταδιακά από την εικόνα της ελληνικής πολιτισμικής, πληθυσμιακής και οικονομικής πρωτοκαθεδρίας στην βαλκανική Χερσόνησο³⁰⁴.

Οι προσπάθειες της ελληνικής πλευράς να αντιστρέψει το κλίμα παρουσιάζοντας ανάλογους φιλελληνικούς χάρτες, υπήρξαν υποτονικές, αδύναμες και εκ των πραγμάτων υστερόχρονες αν αναλογιστεί κανείς ότι επιδίωκαν να αντιστρέψουν μία εικόνα που είχε παγιωθεί εδώ και δεκαετίες στα ευρωπαϊκά φόρουμ. Πριν φτάσουμε στην περίοδο που η ελληνική πλευρά συνειδητοποίησε την χρησιμότητα της εθνογραφικής χαρτογραφίας ως αποτελεσματικό εργαλείο εθνικής προπαγάνδας για την διεκδίκηση της Μακεδονίας και της Θράκης, θα επιχειρηθεί μία καταγραφή των κυριότερων εθνογραφικών απεικονίσεων που συνέβαλλαν στην ενίσχυση της βουλγαρικής εικόνας στην Βαλκανική χερσόνησο τις προηγούμενες δεκαετίες. Η απουσία ενός βουλγαρικού κρατικού μορφώματος δεν μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για την αντίστοιχη βουλγαρική προπαγάνδα όμως, οι σλαβικές γενικότερα, και βουλγαρικές ειδικότερα θέσεις αποτυπώθηκαν μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εξερευνητών, χαρτογράφων Ευρωπαίων που εξυπηρέτησαν τα βουλγαρικά συμφέροντα στην περιοχή.

³⁰³ Λίγοι ήταν αυτοί που επιχειρήσαν να αναδείξουν τον κίνδυνο, όπως ο Μ. Δήμιτσας και ο Κ. Παπαρηγόπουλος.

³⁰⁴ Βασίλης Κ. Γούναρης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα, Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 30-31.

Οι φιλοβουλγαρικές εθνογραφικές απεικονίσεις τον 19^ο αιώνα

Η εντύπωση που επικρατούσε παλαιότερα στην Ευρώπη αλλά διατηρούνταν ακόμη ως ψευδαίσθηση στην Ελλάδα, ότι δηλαδή τα Βαλκάνια συνδέονταν αναμφισβήτητα με την ελληνική πολιτισμική και πληθυσμιακή υπεροχή, είχε αρχίσει να χάνει έδαφος δεκαετίες νωρίτερα³⁰⁵. Η παρουσία αξιόλογων εθνογραφικών χαρτών που είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, είχαν μειώσει δραματικά την ελληνική παρουσία στην βαλκανική χερσόνησο, διευρύνοντας την αντίστοιχη βουλγαρική. Οι επιστήμες της φιλολογίας, εθνολογίας, αρχαιολογίας και γεωγραφίας βρέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της Ευρώπης. Η ανάγκη να εξερευνηθεί ανθρωπολογικά η μέχρι τότε άγνωστη νοτιοανατολική Ευρώπη, συνέπεσε χρονολογικά με τις πολιτικές μεταβολές που επηρέαζαν τους λαούς της Βαλκανικής χερσονήσου και ιδιαίτερα τους Σλάβους³⁰⁶.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένα κοινό σημείο σύμπλευσης ανάμεσα στην παραγωγή επιστημονικών δεδομένων και την πολιτική εκμετάλλευσή τους. Παραδόξως αν και το ενδιαφέρον για τις εθνογραφικές αναζητήσεις δεν απέκτησε εξ αρχής πολιτική χροιά, αποτέλεσε ωστόσο συστατικό κομμάτι της υπό διαμόρφωση εθνικής πολιτικής των νότιων Σλάβων, οι οποίοι επιζητούσαν τον γλωσσικό, θρησκευτικό και γεωγραφικό αυτοπροσδιορισμό τους³⁰⁷. Εν ολίγοις, το κίνημα του Πανσλαβισμού έδωσε μία δυναμική ώθηση στην απεικόνιση των Σλάβων στους εθνογραφικούς χάρτες, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον ως εργαλείο ιστορικής αλήθειας στα πλαίσια των σλαβικών διεκδικήσεων. Υπό αυτές τις περιστάσεις, η εκτεταμένη απεικόνιση των Βουλγάρων στην νότια Βαλκανική είχε επηρεάσει την ευρωπαϊκή εικόνα για την εθνογραφία των Βαλκανίων σε τέτοιο σημείο που μέχρι της Συνδιάσκεψη της Κωνσταντινούπολης (1876), οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θεωρούσαν αυτονόητο πως οι λέξεις «Βουλγαρία» και «Βαλκάνια» ήταν ταυτόσημες³⁰⁸.

Ο πρώτος χάρτης που αποτύπωσε την βουλγαρική εθνική υπεροχή στα Βαλκάνια, κυκλοφόρησε το 1842 από τον Τσέχο P. G. Šafárik. Ο Šafárik³⁰⁹ υπήρξε καθηγητής στο σερβικό Λύκειο στο

³⁰⁵ Σύμφωνα με τον Wilkinson η άποψη αυτή είχε παρουσιάσει σημάδια εξάλειψης αμέσως μετά την ελληνική επανάσταση και παγιώθηκε ως επικρατούσα άποψη μέχρι το 1861.

³⁰⁶ Henry R. Wilkinson, *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool University Press, Liverpool 1951, σ. 28.

³⁰⁷ Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 28.

³⁰⁸ Robert S. Peckman, “Map mania: nationalism and the politics of place in Greece, 1870–1922”, *Political Geography*, no. 19 (January 2000), σ. 80.

³⁰⁹ Ο P. G. Šafárik υπήρξε ο πρώτος εθνογράφος που αναγνώρισε έξι επικρατέστερες εθνικές ομάδες στα Βαλκάνια (Τούρκους, Έλληνες, Σερβοκροάτες, Βούλγαρους, Ρουμάνους και Αλβανούς) σε Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 33.

Novi Sad και δεν είχε επισκεφτεί ποτέ τα νότια Βαλκάνια³¹⁰. Βασιζόμενος στο κριτήριο του γλωσσικού παράγοντα, ο Šafárik υποστήριξε ότι οι Βούλγαροι κατοικούσαν σε μία διευρυμένη περιοχή, η οποία απλωνόταν από τον Δούναβη μέχρι την Θεσσαλονίκη και την Αδριανούπολη, περιοχές που μέχρι τότε πιστευόταν πως κατοικούνταν αποκλειστικά από Έλληνες ή Τούρκους³¹¹. Όσον αφορά την ελληνική παρουσία, ο Šafárik απεικόνισε εκτεταμένα την ελληνική παρουσία νοτιότερα ενώ οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί απεικονίζονταν ως «κηλίδες» σε πόλεις με γεωστρατηγικό ενδιαφέρον³¹².

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1847, θα κυκλοφορήσει με μικρές διαφοροποιήσεις ο χάρτης του Α. Βουέ³¹³. Αναφορικά με την προσέγγιση του χαρτογράφου, η θρησκεία δεν μπορούσε να αποτελέσει ασφαλές κριτήριο για την διάκριση της εθνικής ταυτότητας των βαλκανικών πληθυσμών, διότι με αυτήν την συλλογιστική θα έπρεπε να θεωρηθούν ως Έλληνες όλοι οι ορθόδοξοι πληθυσμοί που υπάγονταν στον έλεγχο του Οικουμενικού πατριαρχείου. Αφού διεξήγαγε επιτόπια έρευνα στις οθωμανικές επαρχίες της Μακεδονίας και της Θράκης, ο Α. Βουέ βέβαιος για την ισχυρή βουλγαρική παρουσία στην περιοχή, τις «χρωμάτισε» ως βουλγαρικές. Αν και ο χάρτης του αποτέλεσε μία αξιοσημείωτη επιστημονική έρευνα για τα δεδομένα της εποχής, ανακρίβειες εντοπίζονται όσον αφορά την απεικόνιση της αλβανικής και οθωμανικής παρουσίας στην βαλκανική χερσόνησο, καθώς επέκτεινε την πρώτη μέχρι την Άρτα ενώ περιόρισε δραματικά την δεύτερη στην Μακεδονία, βορειοανατολική Βουλγαρία και Θράκη³¹⁴. Από την άλλη, υποστήριξε πως η βουλγαρική παρουσία εκτεινόταν σε ολόκληρη την περιοχή της Μοισίας, ενώ αποτελούσε και την πλειοψηφία στην Μακεδονία. Οι θέσεις του Βουέ θα υποστηριχθούν από τους μεταγενέστερους εθνογραφικούς χάρτες του G. Lejean, A. H. Peterman και H. Kierpert, οι οποίοι θα ενισχύσουν την εικόνα της βουλγαρικής υπεροχής στα νότια Βαλκάνια³¹⁵.

Το 1861, στα πλαίσια των αναγκών της γαλλικής κυβέρνησης να κατασκευαστεί ένας χάρτης που να χαρτογραφεί τα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο G. Lejean θα προβεί

³¹⁰ Γούναρης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα*, σ. 26.

³¹¹ Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 35.

³¹² Gabor Demeter, Zsolt Bottlik, Krisztian Csaplar-Degovics, “Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925): a Brief Comparative Summary of Concepts and Methods of visualization”, *(Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History, Auxiliary Historical Disciplines*, no. 9 (2015), σ. 71.

³¹³ Βλ. Χάρτη 2.

³¹⁴ Demeter, Bottlik, Csaplar-Degovics, “Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925)”, σ. 72.

³¹⁵ Σύμφωνα με τον Wilkinson, ο χάρτης του Βουέ κατάφερε να αποσπάσει την προσοχή των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες ξεκίνησαν να επεξεργάζονται την ιδέα μίας σλαβικής ηγεμονίας στην Βαλκανική Χερσόνησο. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι Μεγάλες Δυνάμεις αργότερα θα υποστηρίξουν το βουλγαρικό εθνικό κίνημα και τις προσπάθειες των Βουλγάρων να αποκτήσουν δική τους εκκλησία, σε Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 38.

στην δημοσίευση του εθνογραφικού χάρτη της Τουρκίας³¹⁶. Ο Γάλλος χαρτογράφος είχε συλλέξει τα δεδομένα του αφού ταξίδεψε στην ευρωπαϊκή Τουρκία δύο φορές, ενώ παράλληλα η φήμη που είχε ως μεθοδικός περιηγητής προσέδιδε την απαραίτητη επιστημονική εγκυρότητα στον χάρτη³¹⁷. Σε αντίθεση με τους προγενέστερους χαρτογράφους, ο γλωσσικός και θρησκευτικός παράγοντας αποκλείστηκαν από τον Lejean, ο οποίος υποστήριζε πως δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αξιόπιστα εργαλεία για την διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας. Αναλυτικότερα, στο εισαγωγικό του σημείωμα με το οποίο προλογίζει την «εθνογραφική έρευνα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας» σημειώνεται ότι «η γλώσσα δεν δύναται να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο για να διακριθούν τα έθνη στην Τουρκία» καθώς «το θρησκευτικό μίσος και οι πολιτικές ανισότητες έχουν αναγκάσει τους πληθυσμούς να επιλέξουν να υιοθετήσουν μία γλώσσα που δεν ανταποκρίνεται στην φυλή τους»³¹⁸.

Από την άλλη, υποστήριζε πως το κριτήριο του ιστορικού παράγοντα θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αξιόπιστο μέσο, το οποίο θα διαχώριζε τις εθνικές ομάδες των χριστιανικών πληθυσμών που ζούσαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Παρά την επιλογή της ιστορίας ως μέθοδο για την ταξινόμηση των εθνικών ομάδων, οι χρωματισμοί του χάρτη συνέχισαν να ευνοούν το βουλγαρικό στοιχείο στην Μακεδονία³¹⁹. Σύμφωνα με τον χαρτογράφο, η ελληνική πληθυσμιακή υπεροχή στην Θράκη και τα παράλια του Αιγαίου δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Για αυτό το λόγο ο Lejean περιόρισε το ελληνικό στοιχείο στην περιοχή ανάμεσα στην Θεσσαλία και Χαλκιδική, διευρύνοντας παράλληλα την παρουσία των Βουλγάρων και των Οθωμανών στα βόρεια, υποστηρίζοντας πως η ισχυρή βουλγαρική παρουσία απωθούσε ουσιαστικά την αντίστοιχη ελληνική προς τα παράλια. Επιπλέον, απεικόνισε τον πληθυσμό που κατοικούσε στην Μακεδονία ως επί το πλείστον βουλγαρικό.

Οι εθνογραφικές απεικονίσεις του Lejean θα επηρεάσουν λίγα χρόνια αργότερα τον εθνογραφικό χάρτη του Μ. Φ. Μιρκοβιτς³²⁰ ο οποίος αποτέλεσε και το κύριο έκθεμα στο πανσλαβιστικό συνέδριο της Μόσχας το 1867. Χρησιμοποιώντας ως βάση την συλλογιστική που ακολούθησε ο Lejean, ο χάρτης του Μ. Φ. Μιρκοβιτς διαφοροποιήθηκε ως προς την διεύρυνση της βουλγαρικής παρουσίας στην περιοχή, περιορίζοντας την τουρκική παρουσία στην βορειοανατολική Βουλγαρία

³¹⁶ Βλ. χάρτη 3.

³¹⁷ Demeter, Bottlik, Csaplár-Degovics, “Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925)”, σ. 72.

³¹⁸ Guillaume Lejean, *Ethnographie de la Turquie D’Europe – Ethnographie der Europäischen Türkei, Ergänzungsheft zu Petermann’s Geographischen Mittheilungen*, Justus Perthes, Gotha 1861, σ. 1-4.

³¹⁹ İpek K. Yosmaoglu, *Blood ties: religion, violence, and the politics of nationhood in Ottoman Macedonia, 1878–1908*, Cornell University Press, Ithaca and London 2014, σ. 93.

³²⁰ Βλ. χάρτη 4.

την οποία μετέτρεψε σε βουλγαρο-τουρκική. Παράλληλα απεικόνισε εντονότερα τον βουλγαρικό πληθυσμό στην Θράκη, ενώ οι περιοχές που ο Lejean είχε χρωματίσει με εντονότερη ελληνική και τουρκική παρουσία, ο Μιρκοβιτς την αντικατέστησε με βουλγαρική³²¹. Με τον έναν εθνογραφικό χάρτη να αποτελεί κατευθυντήρια οδό για τον επόμενο, μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η περιοχή της Μακεδονίας ανακαλύφθηκε σταδιακά από ευρωπαίους περιηγητές. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί και η επιτόπια έρευνα των δύο κυριών βρετανικής καταγωγής, Mackenzie και Irby οι οποίες ταξίδεψαν ασυνόδευτες στην Βαλκανική χερσόνησο με σκοπό να προσφέρουν μία αξιόπιστη εικόνα για τους σλαβικούς λαούς στην βρετανική κοινωνία³²². Ο χάρτης τους αποτέλεσε τον πρώτο βρετανικό εθνογραφικό χάρτη ο οποίος δημοσιεύτηκε το 1867 και παρόλο που βασίστηκε εξ αρχής στον χάρτη του Lejean, διαφοροποιήθηκε μέσα από τις προσωπικές παρατηρήσεις κατά το ταξίδι τους στην Βαλκανική χερσόνησο³²³. Στα ίδια πλαίσια, θα δημοσιευτεί το 1869, ο χάρτης του A. H. Petermann, ο οποίος θα απεικονίσει Σέρβους και Βουλγάρους με τον ίδιο χρωματισμό με σκοπό να ισχυροποιήσει την σλαβική κυριαρχία στην νοτιοανατολική Ευρώπη³²⁴.

Η εθνογραφική χαρτογραφία ως μέσο άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

Στα πλαίσια του εθνογραφικού ανταγωνισμού, η ελληνική κωλυσιεργία υπήρξε δραματική. Όταν έγινε αντιληπτό το προβάδισμα που είχαν προσφέρει οι εθνογραφικές απεικονίσεις στους Βουλγάρους είχαν ήδη δημιουργηθεί τετελεσμένα στην ευρωπαϊκή διπλωματία. Επιστρέφοντας ξανά στην περίοδο της Συνδιάσκεψης της Κωνσταντινούπολης η απόφαση της Ελλάδας να τηρήσει ουδέτερη στάση στην Βαλκανική κρίση, την οδήγησε να επιταχύνει από πλευράς της τον αγώνα της εθνογραφικής αναπαράστασης, ξεκινώντας από τον χάρτη του Stanford³²⁵. Σε αντίθεση με την βουλγαρική πλευρά, όπου η απουσία ενός κρατικού μορφώματος δεν επέτρεπε να αναπτυχθεί ένας ρόλος «συνεργασίας» μεταξύ κράτους και χαρτογράφου, όπου το κράτος θα αποφάσιζε και θα αιτούνταν καθ' υπόδειξή του την κατασκευή ενός χάρτη, η Ελλάδα αποφάσισε να ανάγει το εθνογραφικό ζήτημα σε

³²¹ Όσον αφορά τα δυτικά Βαλκάνια οι χάρτες των Lejean και Μιρκοβιτς δεν παρουσίαζαν διαφοροποιήσεις. Ακόμη και η οριοθέτηση των εθνογραφικών συνόρων μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας παρέμεινε η ίδια, σε Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 53.

³²² Βλ. χάρτη 5.

³²³ Muir G. Mackenzie and Adelina P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, Daldy, Isbister & Co., London 1877.

³²⁴ Βλ. χάρτη 6.

³²⁵ Βλ. χάρτη 7.

ζήτημα εθνικής σπουδαιότητας³²⁶. Σκοπός της ελληνικής πλευράς ήταν να αντικρούσει την επικρατούσα άποψη και να προσφέρει μία άλλη εικόνα της βαλκανικής χερσονήσου διαφορετική από αυτήν που προωθούσαν οι φιλοσλαβικοί χάρτες. Ωστόσο ήταν ιδιαίτερα δύσκολη η εύρεση ενός καταξιωμένου χαρτογράφου σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, που όχι μόνο θα ήταν διατεθειμένος να μην αμφισβητήσει τα ελληνικά δεδομένα, αλλά παράλληλα θα ήταν συγκαταβατικός να αποκρύψει την συνεργασία του με το ελληνικό κράτος, αναλαμβάνοντας εξ ολοκλήρου την επιστημονική ευθύνη.

Η θετική απάντηση ήρθε από τον Έλληνα πρόξενο στο Λονδίνο Ιωάννη Γεννάδιο, ο οποίος πρότεινε το γεωγραφικό κατάστημα του Ed. Stanford. Οι δυσκολίες διαφαίνονταν από την αρχή, όταν ο Stanford εξέφρασε την αβεβαιότητα ότι δεν ήταν σε θέση να συγκεντρώσει στοιχεία πιο ακριβή από αυτά που είχε συγκεντρώσει ο Kierpert. Ο Γεννάδιος τον διαβεβαίωσε ότι θα του προμήθευε ο ίδιος τα στοιχεία παραλείποντας να αναφέρει ότι θα προέρχονταν από ελληνικές πηγές³²⁷. Οι προβληματισμοί από τον εκδοτικό οίκο συνεχίστηκαν αφότου ο Γεννάδιος κατέθεσε τα στοιχεία, όπου και εκφράστηκαν ξανά αντιρρήσεις διότι οι *«αριθμοί δεν συμβάδιζαν με την πραγματικότητα»*. Η δυσπιστία του Stanford οφειλόταν στο γεγονός πως αν τα στοιχεία του Γεννάδιου ήταν πράγματι αξιόπιστα, σε αυτήν την περίπτωση θα είχαν αναφερθεί χιλιάδες θύματα ελληνικής καταγωγής την περίοδο της βίαιης καταστολής της βουλγαρικής επανάστασης από τα οθωμανικά στρατεύματα. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον ίδιο, τα θύματα την περίοδο της Απριλιανής επανάστασης ήταν αποκλειστικά βουλγαρικής καταγωγής ενώ δεν είχε αναφερθεί ούτε ένας Έλληνας νεκρός³²⁸.

Παράλληλα, εκτός από την επιδίωξη της ελληνικής πλευράς να παρουσιάσει την Βαλκανική χερσόνησο ως «ελληνική», σκοπός του χάρτη ήταν να αντικατοπτρίσει την Μεγάλη Ιδέα σε πραγματικές διαστάσεις. Αυτός ήταν και ο λόγος που τα στοιχεία τα οποία είχε διαβιβάσει η ελληνική πλευρά στον Stanford συμπεριλάμβαναν και την Μικρά Ασία. Ωστόσο, η ελληνική παρουσία στην περιοχή παρουσιαζόταν εκτεταμένη σε τέτοιο βαθμό που οδήγησε τον Stanford σε αντιδράσεις, αποκαλώντας την *«σκανδαλίζουσα»*. Υπό τον φόβο ότι ο Stanford θα παραιτούνταν από το ελληνικό εγχείρημα, συμφωνήθηκε από κοινού η Μ. Ασία να μην συμπεριληφθεί στην εθνογραφική απεικόνιση. Η Ελλάδα επιθυμούσε πάση θυσία, ο εθνογραφικός χάρτης να φέρει την «αμερόληπτη» υπογραφή ενός ευρωπαίου χαρτογράφου, ώστε να παρουσιάσει τα σύνορα της Μεγάλης Ιδέας ως αποδεκτά από την

³²⁶ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του υπουργού εξωτερικών Κοντόσταυλου, ο οποίος είχε στείλει εμπιστευτική επιστολή στις ελληνικές πρεσβείες σε Λονδίνο, Βιέννη, Ρώμη και Βερολίνο, ζητώντας να βρεθεί αξιόλογος χαρτογράφος, δεκτικός να κατασκευάσει ένα χάρτη με τα στοιχεία που θα του προωθούσε το ελληνικό κράτος, σε Καράβας, «Οι Εθνογραφικές Περιπέτειες του Ελληνισμού», σ. 33.

³²⁷ *Ο.π.*, σ. 34.

³²⁸ *Ο.π.*, σ. 39.

Ευρώπη, και να διαψεύσει όσους αναφέρονταν σε φαντασιόπληκτες πεποιθήσεις³²⁹. Οι διχογνωμίες που παρουσιάστηκαν στις διαπραγματεύσεις του Γεννάδιου και του Stanord, αποδεικνύουν την διαφορετική αντίληψη που είχε Ελλάδα και Ευρώπη για τα ελληνικά όρια.

Με μεγάλη καθυστέρηση, ο χάρτης κατάφερε να δημοσιευτεί έχοντας εξασφαλίσει το όνομα του εκδοτικού οίκου αλλά όχι του χαρτογράφου, και έφτασε στην Κωνσταντινούπολη κατά την διάρκεια των προκαταρκτικών συνεδριάσεων της συνδιάσκεψης της Κωνσταντινούπολης. Η ελληνική διπλωματία υπέστη βαρύ πλήγμα καθώς παρά τις προσπάθειες, ο χάρτης δεν περιλήφθηκε στην συνδιάσκεψη ως τεκμήριο. Αντιθέτως, χρησιμοποιήθηκαν οι χάρτες του Lejean και Kierpert με αποτέλεσμα τα όρια της Βουλγαρίας να ευθυγραμμιστούν καθ' υπόδειξη των 2 χαρτών. Η Ελλάδα απέτυχε να αναπτύξει μία δυναμική στην εθνογραφική προπαγάνδα, με αποτέλεσμα ο φιλελληνικός χάρτης του Stanford να μην αποκτήσει την επιθυμητή επιρροή στους διπλωματικούς κύκλους της Ευρώπης και να αντιστρέψει την εικόνα που επικρατούσε.

Το ίδιο έτος, παράλληλα με τις προσπάθειες του ελληνικού βασιλείου να αποκτήσει ρόλο ρυθμιστή στην βαλκανική χαρτογράφηση, δημοσιεύεται στην Οθωμανική αυτοκρατορία ο εθνογραφικός χάρτης του Γάλλου φιλέλληνα Α. Synvet³³⁰. Ο χάρτης του Synvet³³¹ κατέρριπτε την βουλγαρική ηγεμονία στην περιοχή, προσθέτοντας έναν νέο χρωματισμό, το ανοιχτό πράσινο, με τον οποίο εισήγαγε μία νέα εθνοτική ομάδα την οποία χαρακτήρισε ως «Γραικοβουλγάρους»³³². Αν και αριθμητικά η ομάδα των Γραικοβουλγάρων ήταν αμελητέα, καθώς υπολογιζόταν περίπου σε 50.000, τοποθετήθηκε για να λειτουργήσει συμπληρωματικά με τον ελληνικό χρωματισμό, ώστε να απωθήσει τον κίτρινο χρωματισμό των Βουλγάρων από την γραμμή Σκάρδου-Αίμου³³³.

Την περίοδο που ο ρωσοτουρκικός πόλεμος (1877-1878) βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη και η Ελλάδα ταλαντευόταν πολιτικά ανάμεσα στο δίλημμα τήρησης ουδετερότητας ή κήρυξης πολέμου με την Οθωμανική αυτοκρατορία, έρχεται στην δημοσιότητα ένας νέος χάρτης, αυτός του F.

³²⁹ «Εννοείται ότι προσπαθώ ίνα ο χάρτης δημοσιευθεί με το όνομα Στάνφορντ ώστε να παρέχει το αγγλικό κύρος» σε ο.π., σ. 41.

³³⁰ Βλ. χάρτη 8.

³³¹ Στην πραγματικότητα, ο χάρτης αποτελούσε μία αναθεωρημένη έκδοση. Ο 1^{ος} χάρτης που είχε κυκλοφορήσει λίγους μήνες νωρίτερα, δεν διαφοροποιούνταν ιδιαίτερα από τις θέσεις που υποστήριζαν οι φιλοσλαβικοί προγενέστεροι χάρτες.

³³² Χαρακτηριστικό είναι ότι επέλεξε να χρωματίσει αυτήν την ομάδα και όχι τους Κουτσόβλαχους, οι οποίοι αριθμητικά ήταν υπερδιπλάσιοι γιατί τους αντιμετώπιζε ως ελληνικό στοιχείο, καθώς είχε σύμφωνα με τον χαρτογράφο ελληνική συνείδηση.

³³³ Η απώθηση των Βουλγάρων από την γραμμή Σκάρδου – Αίμου αποτυπώθηκε και στον χάρτη του Stanford. Ακόμη και έτσι όμως, ο χάρτης δεν ήταν αρκετός, καθώς χρησιμοποιήθηκε από τους Βουλγάρους για να προωθήσουν τον πανσλαβισμό, σε Καράβας, “Οι Εθνογραφικές Περιπέτειες του Ελληνισμού”, σ. 58-59.

Bianconi³³⁴. Ο χάρτης ξεπερνούσε κατά πολύ τις ελληνικές προσδοκίες, διαθέτοντας καταξιωμένο χαρτογράφο, φέροντας υπογραφή από εκδοτικό οίκο, και χρωματίζοντας ως ελληνικές, περιοχές που οι χάρτες του Stanford και Synvet είτε είχαν αφήσει σε βουλγαρική κατοχή, είτε είχαν αποκλείσει από την χαρτογράφηση³³⁵. Στον χάρτη του Bianconi, οι Βούλγαροι αποτυπώνονται μονάχα ως διάσπαρτες κηλίδες σε μερικά τμήματα της Μακεδονίας και στην Ήπειρο. Ωστόσο, το πρόβλημα με τον συγκεκριμένο χάρτη εντοπίζεται στο γεγονός ότι υστερούσε ποιοτικά. Ο τρόπος με τον οποίο επιλέχθηκαν οι χρωματισμοί του χάρτη, βασιζόταν αποκλειστικά στην διάκριση μουσουλμάνων και χριστιανών. «Οι Βουλγαρόφωνοι», οι οποίοι σύμφωνα με τον χαρτογράφο ήταν αποτέλεσμα της συνύπαρξης Ελλήνων και Βουλγάρων, ήταν Έλληνες που ομιλούσαν την ελληνική γλώσσα, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα βουλγαρικές εκφράσεις. Αν και η παρουσία των Βουλγάρων δεν παραλείπονταν, υποστηριζόταν πως η πολιτισμική και πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων υπερεπερνούσε σε τέτοιο σημείο που «αφομοίωνε» τους υπόλοιπους πληθυσμούς. Μάλιστα είχε υπολογίσει τον ελληνικό πληθυσμό εκτός Ελλάδας σε 6.000.000, 3 εκ των οποίων κατοικούσαν στη Μακεδονία, Ήπειρο, Θεσσαλία, Θράκη και Κωνσταντινούπολη³³⁶.

Οι προσπάθειες της Ρωσίας να δημιουργήσει ένα βουλγαρικό κράτος στα νότια Βαλκάνια, με ισχυρή γεωπολιτική και γεωστρατηγική θέση, δεν επηρέαζαν αποκλειστικά τα ελληνικά συμφέροντα. Μετά την αποτυχία της Αυστροουγγαρίας να αποκτήσει ρόλο ρυθμιστή στην κεντρική Ευρώπη, το ενδιαφέρον της είχε στραφεί στα Βαλκάνια με αποτέλεσμα να μην παρακολουθεί με συμπάθεια οποιαδήποτε ενέργεια που αφορούσε την ανεξαρτησία των Σλάβων. Η Ελλάδα βρήκε απρόσμενα έναν νέο σύμμαχο με τον οποίο μοιραζόταν κοινές ανησυχίες. Ο χάρτης του Karl Sax³³⁷ (1877) θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ο πολυπλοκότερος χάρτης της περιόδου³³⁸. Ο Sax χρησιμοποίησε έναν διαφορετικό τρόπο για να απεικονίσει τα Βαλκάνια, περισσότερο περίπλοκο από τους προηγούμενους που είχαν βασιστεί στο γλωσσικό κριτήριο. Ισχυρίστηκε ότι οι χάρτες των Safarik και Lejean είχαν δώσει λανθασμένα μεγάλη σημασία στον γλωσσικό παράγοντα, ενώ σύμφωνα με τον Sax, ο θρησκευτικός παράγοντας ήταν αυτός που αποτελούσε ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας στα

³³⁴ Βλ. χάρτη 9.

³³⁵ Γάλλος μηχανικός που υπηρέτησε ως προϊστάμενος στον οθωμανικό σιδηρόδρομο, σε Καράβας, “Οι Εθνογραφικές Περιπέτειες του Ελληνισμού”, σ. 51.

³³⁶ Μία διαπίστωση που προκαλεί έντονους προβληματισμούς, αν αναλογιστούμε ότι σε προγενέστερη έρευνα του ίδιου για το ανατολικό ζήτημα το 1876, ο βουλγαρικός πληθυσμός αναλογούσε σε 9.000.000 ενώ ο ελληνικός μόλις σε 4.000.000, σε. ο.π., σ. 54.

³³⁷ Βλ. χάρτη 10.

³³⁸ Η βαρύτητα των δεδομένων του χάρτη ήταν σημαντική εξαιτίας της θέσης του ως πρόξενος της Αδριανούπολης και των γνώσεων που είχε για τον πληθυσμό των Βουλγάρων στην Θράκη, από πηγές που είχε στην διάθεσή του από την αυστριακή κυβέρνηση κυρίως όσον αφορά τις πόλεις Σκούταρι, Θεσσαλονίκη, Σκόπια, Βίτολα.

Βαλκάνια περισσότερο από ότι πίστευε η Ευρώπη. Ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική με την Ελλάδα, ο Sax εισήγαγε τον όρο «εθνική συνείδηση» θέλοντας να προσδώσει βαρύτητα στην επιθυμία των ανθρώπων να επιλέγουν την εθνική τους ταυτότητα, ανεξαρτήτου γλώσσας και θρησκείας.

Η συνεισφορά του Sax δεν έγκειται στην προσπάθεια απεικόνισης των βαλκανικών εθνών, αλλά στο γεγονός ότι επιχείρησε να παρουσιάσει μία ρεαλιστική εικόνα για τα Βαλκάνια: αυτήν της πολυποίκιλης, πολυδιάστατης και σχεδόν αδύνατης διάκρισης των εθνικών ομάδων στην περιοχή. Βασική επιδίωξη του Αυστριακού χαρτογράφου ήταν να αναδείξει τις «πρόχειρες» εθνογραφικές απόπειρες των προγενέστερων, οι οποίοι είχαν υπέρ-απλοποιήσει την χαρτογράφηση των Βαλκανίων. Όπως πολύ χαρακτηριστικά υποστήριζε, οι προγενέστεροι εθνογραφικοί χάρτες είχαν την τάση να αναδεικνύουν επιλεκτικά κριτήρια διάκρισης των εθνικών ομάδων παραλείποντας να τα χρησιμοποιήσουν συνδυαστικά, κάτι που τους οδηγούσε σε εσφαλμένες διαπιστώσεις³³⁹. Ο χάρτης του Sax αν και δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να προωθεί τα συμφέροντα μίας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας, αν παρατηρηθεί σε σύγκριση με άλλους χάρτες της περιόδου θα μπορούσε να θεωρηθεί πως ευνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα. Αναλυτικότερα, διέσπασε την ομοιογενή βουλγαρική παρουσία στην περιοχή, προσθέτοντας την ύπαρξη διάφορων εθνοτικών ομάδων, ενώ ταυτόχρονα τοποθέτησε την ελληνική παρουσία στις περιοχές του Έβρου, Σκοπίων, Σερρών και Ροδόπης. Ο χάρτης του διέκρινε 21 διαφορετικές εθνικές ομάδες ενισχύοντας βέβαια την εικόνα των Βουλγάρων στην Φλώρινα, Βέροια, Θεσσαλονίκη την οποία ωστόσο απέσπασε από τμήματα της Μακεδονίας στα βόρεια τοποθετώντας στην θέση την Έλληνες Αλβανούς και Τούρκους³⁴⁰.

Η Εθνογραφική προπαγάνδα και ο ελληνικός τύπος – Η διαμόρφωση της εικόνας του Βουλγάρου ως «εθνικό άλλο»

Η αποτυχία της Συνδιάσκεψης της Κωνσταντινούπολης (1876), θα οδηγήσει στον ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878), και στην νίκη της Ρωσίας επί των Οθωμανών, η οποία θα ολοκληρωθεί με την υπογραφή της διμερούς συνθήκης του Αγίου Στεφάνου την άνοιξη του 1878. Οι εξελίξεις βρήκαν απροετοίμαστο το ελληνικό βασίλειο τόσο ιδεολογικά όσο και πολιτικά. Οι ραγδαίες διπλωματικές εξελίξεις θα προκαλέσουν μία ιδεολογικοπολιτική σύγχυση στη Ελλάδα, η οποία θα οδηγήσει εν

³³⁹ Ουσιαστικά ο Sax υποστήριζε πως κάθε ομάδα ανάλογα με τις περιστάσεις προήγαγε το δικό της διαχωριστικό κριτήριο, όπως για παράδειγμα οι Βόσνιοι και Σέρβοι, που μιλούσαν την ίδια γλώσσα, αλλά είχαν διαφορετική θρησκεία, και αυτός ο παράγοντας ήταν ισχυρότερος από τον γλωσσικό, σε Wilkinson, *Maps and Politics*, σ. 77.

³⁴⁰ Ο.π., σ. 79.

τέλει στην εγκατάλειψη της εθνικής πολιτικής προσέγγισης που βασιζόταν σε παρωχημένες έννοιες που προήγαγε η θρησκευτική ενότητα. Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δημιούργησε ένα εκτεταμένο Βουλγαρικό πριγκιπάτο, το οποίο εκτεινόταν από τον Δούναβη μέχρι το Αιγαίο, εμποδίζοντας την εδαφική επέκταση της Ελλάδας στην Μακεδονία και τη Θράκη. Μπορεί η εφαρμογή της συνθήκης να διήρκησε λίγους μήνες, ωστόσο ήταν αρκετή για να προκαλέσει αισθήματα αντιβουλγαρισμού στην ελληνική κοινωνία, τα οποία είχαν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται από την περίοδο της Συνδιάσκεψης³⁴¹, δομώντας το ιδεολόγημα του «*βάρβαρου Βουλγάρου δυνάστη*» που υφάρπαζε την ιστορική κληρονομιά των Ελλήνων στην Μακεδονία³⁴². Ο πανσλαβισμός αποτελούσε πλέον μία υπαρκτή απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα στις οθωμανικές επαρχίες της Μακεδονίας και της Θράκης. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα ήταν αναγκασμένη να επαναπροσδιορίσει εχθρούς και συμμάχους, ώστε να είναι εφικτή η πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας στα πλαίσια μίας ρεαλιστικής εξωτερικής πολιτικής.

Οι προσπάθειες της ελληνικής πλευράς να παρουσιάσει την Μακεδονία και την Θράκη ως κοιτίδα του ελληνισμού χωρίς ισχυρή βουλγαρική παρουσία δεν είχαν την αναμενόμενη απήχηση στην Ευρώπη. Αντιθέτως, όσον αφορά το εσωτερικό, λειτούργησαν ως εργαλεία οικοδόμησης στερεοτύπων για την εικόνα του Βουλγάρου ως εθνικού αντιπάλου. Γενικότερα, οι εθνικοί ανταγωνισμοί που σχετίζονταν με περιοχές που δεν διέθεταν εθνική ομοιογένεια, είχαν ως πάγια τακτική να διαμορφώνουν ένα εθνικό ιδεολόγημα, με σκοπό οι αντίπαλες εθνικές βλέψεις στην περιοχή να παρουσιάζονται ως επεμβατικές πολιτικές με αφομοιωτικό χαρακτήρα. Αυτή η προσέγγιση αποτελούσε ουσιαστικά μία προσπάθεια πολιτικής χειραγώγησης της κοινωνίας με διττή επιδίωξη. Αφενός να ενισχύσει στο εσωτερικό το αίσθημα της εθνικής απειλής, και αφετέρου να υιοθετήσει και να αναπαράγει με εθνικιστική ρητορική, στερεότυπα για τον εθνικό ανταγωνιστή.

Βασικά εργαλεία για την επίτευξη αυτής της προσέγγισης, ήταν η ανάδειξη αντιθέσεων ανάμεσα στον εθνικό ανταγωνιστή, η παρουσίαση της διεκδικούμενης περιοχής ως δίκαιη και αναγκαία προβάλλοντας τα αντίστοιχα επιχειρήματα, σε συνδυασμό πάντα με την ανάδειξη των ανήθικων και διαστρεβλωμένων στοιχείων που προέβαλλε η αντίπαλη δύναμη. Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, ο ελληνικός τύπος επιδόθηκε στην αναπαραγωγή ενός συνδυασμού αρχαίας ελληνικής ιστορίας, πολιτισμικής υπεροχής, θρησκευτικής κυριαρχίας και μακροχρόνιας παρουσίας των ελληνικών πληθυσμών στην Μακεδονία και Θράκη. Από την άλλη, ο γλωσσικός παράγοντας και η

³⁴¹ Τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων αναφέρονται στην Συνδιάσκεψη ως μία διπλωματική παρωδία.

³⁴² *Αλήθεια*, 20/2/1878.

σημασία της πληθυσμιακής υπεροχής, συνήθιζαν να υποβιβάζονται από τον ελληνικό τύπο ακριβώς για τον ίδιο λόγο που αποσιωπούσαν στους εθνογραφικούς χάρτες.

Ο γλωσσικός κατακερματισμός και η εκτεταμένη χρήση της βουλγαρικής γλώσσας, αδυνατούσε να ενισχύσει τις ελληνικές επιδιώξεις στην περιοχή³⁴³. Όπως αναδείχθηκε από την δράση των ελληνικών επιτροπών σε Αδριανούπολη και Φιλιππούπολη στην προσπάθειά τους να συλλέξουν στατιστικές πληροφορίες για τον πληθυσμό των επαρχιών, όταν κάποιος αναφερόταν ως Βούλγαρος εννοούταν ο εγγεγραμμένος στα μητρώα του ελληνικού κλήρου, που απλώς ομιλούσε την βουλγαρική γλώσσα³⁴⁴. Από την άλλη, η εθνική διάκριση με γνώμονα το γλωσσικό κριτήριο συνέδραμε στις αφομοιωτικές πολιτικές των Ρώσων και των Βουλγάρων στην ιδιωτική, εκπαιδευτική και πολιτική ζωή των Ελλήνων με σκοπό την απαλοιφή του ελληνικού στοιχείου από την περιοχή³⁴⁵. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που πηγάζουν από τις ανταποκρίσεις της εποχής, οι ελληνικοί πληθυσμοί των περιοχών αυτών και ιδιαίτερα οι βουλγαρόφωνοι Έλληνες³⁴⁶, καταγράφονταν ως Βούλγαροι και υποβάλλονταν σε υποχρεωτική στρατολόγηση, συνθήκες που παρομοιάζονται με τον υποχρεωτικό εξισλαμισμό που υπάχθηκαν πληθυσμοί της Ανατολής από τους Τούρκους³⁴⁷.

Αναμφίβολα το γλωσσικό επιχείρημα μπορούσε να γίνει ευκολότερα κατανοητό και αποδεκτό από την Ευρώπη, κάτι που είχε γίνει αντιληπτό από την ελληνική πλευρά, η οποία υποβίβαζε το ζήτημα του εθνικού προσδιορισμού μέσα από τον γλωσσικό παράγοντα και αντιμετώπιζε την βουλγαρική γλώσσα ως σλαβικό ιδίωμα ασύνδετο με την εθνική ταυτότητα³⁴⁸, προσπαθώντας να αναδείξει

³⁴³ Το πρόβλημα δεν αφορούσε μόνο τον πληθυσμό που προσδιοριζόταν ως ελληνικός αλλά μιλούσε την βουλγαρική γλώσσα. Αντίστοιχο πρόβλημα εντοπιζόταν και με την τουρκική γλώσσα. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της εκπαιδευτικής επιτροπής που αναφέρεται στο χωριό Δελιάχοβα, «η κατάσταση είναι οικτρή ... η μητρική γλώσσα (των κατοίκων) εγένετο η τουρκική, την οποία βαρβάρως ψελλίζουν, εν δε τη οικογενεία ουδόλως λαλείται η ελληνική», σε Χάρης Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 81.

³⁴⁴ *Εφημερίς*, 17/4/1878.

³⁴⁵ «(Οι Βούλγαροι και οι Ρώσοι) Διόρισαν πολιτικούς και στρατιωτικούς διοικητάς και αρχιαστυνόμους ρώσους· απηγόρευσαν την χρήσιν πάσης άλλης γλώσσης εν τοις δημοσίοις εγγράφοις εκτός της ρωσικής και της βουλγαρικής· συνέστησαν δημοτικά συμβούλια, χωρίς να λάβωσιν υπ' όψιν τον πληθυσμόν εκάστης φυλής, αλλά κατά τρόπον τοιούτον, ώστε εν τούτοις να πλειονοψηφώσιν οι βούλγαροι, όπου δεν ηδύναντο ν' αποκλείσωσιν ολοτελώς τα άλλα στοιχεία.» σε *Ωρα*, 3/5/1878.

³⁴⁶ «Επειδή δε οι βούλγαροι και ρώσοι πολλήν σημασίαν δίδουσιν εις την γλώσσαν, ως κύριον και μόνον συστατικόν και γνώρισμα της εθνικότητος», σε *Ωρα*, 9/5/1878.

³⁴⁷ *Λαός*, 15/6/1878.

³⁴⁸ «Ουδαμού της Ευρώπης υπάρχει ουδ' εις βούλγαρος, διότι ουδείς υπάρχει φθεγγόμενος βουλγαριστί, υπάρχει γλώσσα, ή μάλλον υπάρχουν διάλεκτοι σλαβικάί, αλλά γλώσσα βουλγαρική δεν υπάρχει ουδαμού της Ευρώπης», σε *Ωρα*, 9/5/1878.

ως αντεπιχείρημα την επικράτηση της ελληνικής κουλτούρας ως απόδειξη της ελληνικότητας των κατοίκων³⁴⁹.

Παράλληλα, την περίοδο που η Ελλάδα προσπαθούσε να αντικρούσει τους βουλγαρικούς ισχυρισμούς οι οποίοι υποστηρίζονταν από τους φιλοσλαβικούς χάρτες, ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης συνέταξε «*Υπόμνημα μετά των αναγκαίων στατιστικών προς εξακρίβωσιν των εθνικών ημών δικαίων και τους εν σφετεριζομέναις χώραις επικρατούντος ελληνισμού*», προβάλλοντας τις ελληνικές θέσεις στους Ευρωπαίους πρόξενους³⁵⁰. Το μακροσκελές υπόμνημα το οποίο συντάχθηκε λίγους μήνες πριν το συνέδριο του Βερολίνου, αναφέρεται σε ιστορικά και πολιτικά επιχειρήματα των Ελλήνων τα οποία ισχυροποιούσαν τα δικαιώματά του ελληνισμού στην Μακεδονία και στη Θράκη³⁵¹. Στο υπόμνημα γίνεται λόγος για την συνεχή και αδιάσπαστη ελληνική παρουσία στην περιοχή³⁵², όπως επίσης και για την διατήρηση της ελληνικής γλώσσας παρά τις αντιξοότητες που βίωσε ο ελληνικός πληθυσμός από τις βουλγαρικές επιδρομές την περίοδο του Μεσαίωνα. Η επιμονή του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ακόμη και μετά την οθωμανική κατάκτηση, οι Έλληνες συγκεντρώθηκαν στα σημαντικότερα αστικά κέντρα των επαρχιών «*συμβάλλοντας στην αναγέννηση του εθνικού αισθήματος και στην ανάπλαση του ελληνικού πολιτισμού*»³⁵³.

Όπως ήταν φυσικό, σκοπός του υπομνήματος δεν ήταν να εξιστορήσει απλά την ελληνική παρουσία στην περιοχή, αλλά να αναδείξει από την μία τους πολιτισμικούς δεσμούς της «πολιτισμένης» Ευρώπης και της Ελλάδας, και από την άλλη να υπενθυμίσει την πολιτισμική κατωτερότητα των Βουλγάρων ως διεκδικητές της περιοχής. Για αυτό το λόγο δεν παραλείπονται οι αναφορές για την υποχρέωση που είχε η Ευρώπη απέναντι στον ελληνικό πολιτισμό, ο οποίος όχι μόνο λειτούργησε ως κοιτίδα του δυτικού πολιτισμού αλλά και ως προστάτης του. Αναμενόμενα, το υπόμνημα ακολουθεί την συλλογιστική του εθνικού ελληνικού κέντρου, απορρίπτοντας οποιοδήποτε ισχυρισμό περί

³⁴⁹ «*Ο εν Θράκη ελληνικός πληθυσμός πλεονάζει κατά το 1/3 του βουλγαρικού στοιχείου. υπερτερεί προς δε αυτόν και πλούτω, και παδεία, και εμπορίω και βιομηχανία σχολεία αρρένων και θήλων πανταχού της Θράκης ανέκαθεν ιδρύθησαν. Πλην των εν Κων/πόλει, Ανδριανουπόλει, Φιλιππουπόλει, Βάρνα ... παντού ευρίσκει τις ανοιχτούς και λειτουργούντας τους ναούς τούτους της παιδείας ένθα καλλιεργούνται τα ελληνικά γράμματα και διαμορφούνται ο νους και η καρδιά του ανθρώπου*», σε *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/3/1878.

³⁵⁰ Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος, «Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922): Η Ελληνική Παιδεία και Επιστήμη ως Εθνική Πολιτική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1998, σ. 132.

³⁵¹ *Ο.π.*, σ. 128.

³⁵² «*Εάν εις αρχαίας ανατρέχοντες εποχάς απειρώντο να κατδείξωσιν το ομογενές τοις Έλλησι των αρχαίων Θρακών και όλων ελληνικών των Μακεδόνων*».

³⁵³ Γιαννακόπουλος, «Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», σ. 129-130.

βουλγαρικής πληθυσμιακής υπεροχής, ενώ παράλληλα όπως συνέβη και με την ελληνική εθνογραφική χαρτογραφική, ο γλωσσικός παράγοντας υπονομεύεται ως μη έγκυρο κριτήριο διάκρισης.

Ο όρος «βουλγαρόφωνος» χρησιμοποιείται και στο υπόμνημα, για να υποστηρίξει πως «πολλαχού της Θράκης και Μακεδονίας, οι βουλγαρόγλωσοι γνήσιοι εστίν Έλληνες Μπορεί πολλαχού των νοτίων υπωρειών του Αίμου όπου η ελληνική άλλοτε ομιλείτο, η βουλγαρική μόνον σήμερα ακούεται ... το συναίσθημα της ελληνικής καταγωγής παρά πολλοίς των την πάτριον απομαθόντων γλώσσαν ισχυρόν ενυπάρχει και παν σθένος καταβάλλουσι προς ανάκτησιν της γλώσσης ταύτης, αδρά δαπανώντες προς ανέγερσιν ελληνικών σχολείων εν ταις πατρίσι αυτών, ως μυρία τεκμήρια εις χείρας αυτών έχουσιν οι Σύλλογοι Κωνσταντινουπόλεως»³⁵⁴. Στον αντίποδα, αυτό που θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη για την ελληνικότητα της Μακεδονίας και της Θράκης δεν είναι άλλο από την πολιτισμική και οικονομική υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού, όπου σε αντίθεση με τους Βουλγάρους που η ίδρυση σχολείων αποτελούσε μέρος της πανσλαβιστικής προπαγάνδας, στην ελληνική περίπτωση η ίδρυση των σχολείων πήγαζε από την ανάγκη του λαού για πνευματική μόρφωση.

Οι μήνες που ακολούθησαν μετά την υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου χαρακτηρίζονται από μία επιτακτική ανάγκη ανάδειξης των πολιτισμικών αντιθέσεων Ελλήνων και Βουλγάρων. Χωρίς να γνωρίζουμε αν οι θέσεις που παρουσιάζονταν στο υπόμνημα του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως επηρέασαν τον ελληνικό τύπο ή αν αποτελούσαν γενικές διαπιστώσεις που αναπαράγονταν στους κύκλους της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας, παρατηρείται μία ευθυγράμμιση ανάμεσα στις θέσεις του και σε αυτές που προωθούσε ο ελληνικός τύπος. Η ελληνική αρθρογραφία υποστήριζε πως οι Μεγάλες δυνάμεις όφειλαν να αναγνωρίσουν την ελληνική οικονομική, πολιτισμική και εκπαιδευτική υπεροχή των Ελλήνων στις οθωμανικές επαρχίες της Μακεδονίας και της Θράκης, ενώ παράλληλα έσπευδαν να κατηγορήσουν τον βουλγαρικό εθνικισμό ο οποίος εξαιτίας των εθνικών του επιδιώξεων λειτούργησε ως καθοριστικός παράγοντας για την διάσπαση του ορθόδοξου μιλλέτ³⁵⁵. Επιπλέον δίνοντας έμφαση στην «ευφυΐα» που χαρακτήριζε τον ελληνισμό σε συνδυασμό με την πολιτισμική και γλωσσική υπεροχή των Ελλήνων, ο ελληνικός τύπος επιχειρούσε να αναδείξει τις βουλγαρικές αξιώσεις ως «ανυπόστατες και γελοίες»³⁵⁶. Έτσι κάθε

³⁵⁴ Ο.π., σ. 130-131.

³⁵⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/4/1878.

³⁵⁶ Αναλυτικότερα σε μία προσπάθεια να αναδειχθεί η σπουδαιότητα του ελληνισμού, η εφημερίδα Ωρα δημοσίευσε τις απόψεις του John Pentland Mahaffy (1839-1919), ενός Ιρλανδού λόγιου, φιλολόγου, και πρώτου καθηγητή της αρχαίας ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Δουβλίνου. Σύμφωνα με τον Mahaffy, η Ευρώπη έπρεπε να διαχειριστεί τις σερβικές και βουλγαρικές αξιώσεις ως γελοίες, ενώ από την άλλη όφειλε να πραγματοποιήσει τις ελληνικές απαιτήσεις, καθώς ήταν ένα σαφώς πιο ευφές και πολιτισμένο έθνος. Οι Έλληνες είχαν επενδύσει στην πολιτισμική

φορά που οι Έλληνες παρουσιάζονται «οξυδερκείς, διανοούμενοι, ενεργητικοί και πεφωτισμένοι» οι Βούλγαροι απεικονίζονταν ως μία «αμβλεία και ευμάλακτος» φυλή³⁵⁷.

Σε αυτά τα πλαίσια, μέσα από τις εθνογραφικές χαρτογραφήσεις και τις θέσεις που προωθήθηκαν από το υπόμνημα, διαμορφώθηκε και το εθνικό αφήγημα της «βουλγαρικής κατωτερότητας» στον ελληνικό τύπο της περιόδου, στο οποίο γίνονται συχνά αναφορές στο δίπολο του «προηγμένου Έλληνα» και «πνευματικά καθυστερημένου Βουλγάρου», μία αντίθεση που δημιουργούσε το ρητορικό ερώτημα «ανεξαρτήτως πάσης εθνικής θεωρίας, δεν θα ήτο ανάξιον του ευρωπαϊκού πολιτισμού το καταστρέψαι τα μόνα εκπολιτευτικά κέντρα των χωρών χάριν επιλύδων τινών αγροτών;»³⁵⁸.

Η βουλγαρική παρουσία στην Μακεδονία και στη Θράκη αντιμετωπιζόταν ως παράνομη με την λογική ότι προέκυψε ως απόρροια από τις βαρβαρικές επιδρομές των Βουλγάρων ανά τους αιώνες³⁵⁹. Αυτός ήταν και ο λόγος άλλωστε που οι Βούλγαροι δεν είχαν το δικαίωμα να εγείρουν εδαφικές διεκδικήσεις για την περιοχή³⁶⁰. Σταδιακά παρατηρείται μία απομάκρυνση από τους θρησκευτικούς δεσμούς που ένωναν τα δύο έθνη στο παρελθόν, ενώ η εικόνα ενός ομόδοξου έθνους το οποίο παρασύρθηκε από την ρωσική προπαγάνδα και την ιδέα της δημιουργίας μίας μεγάλης σλαβικής αυτοκρατορίας, αντικαταστάθηκε από μία νέα εικόνα, αυτήν του Βουλγάρου που εκμεταλλεύεται την παραμονή των ρωσικών στρατευμάτων στην περιοχή ασκώντας βίαιες και αφομοιωτικές πολιτικές εις βάρος των ελληνικών πληθυσμών³⁶¹.

Παράλληλα, μέσα από την εδραίωση του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού προέκυψε και η ανάγκη για βελτίωση της εικόνας των Οθωμανών, εξομαλύνοντας σε σύντομο χρονικό διάστημα στερεοτυπισμούς που είχαν παγιωθεί στην ελληνική κοινωνία εδώ και δεκαετίες. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί πως οι διαμαρτυρίες του ελληνικού τύπου για τα όρια της βουλγαρικής ηγεμονίας εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα και τα οθωμανικά συμφέροντα, καθώς για να δείξουν την

και εκπαιδευτική ανάπτυξη ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές, προκαλώντας τριβές με τους γειτονικούς λαούς. Επιπλέον, αποτελούσε ευτύχημα που οι Έλληνες κατάφεραν να διασώσουν την ελληνική γλώσσα χωρίς διαφοροποιήσεις από την αρχαιότητα, ενώ η ευφυΐα των Ελλήνων, τους οδήγησε να διαπρέψουν στο εμπόριο, σε *Ωρα*, 26/12/1876.

³⁵⁷ *Λαός*, 18/3/1878.

³⁵⁸ Γιαννακόπουλος, «Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», σ. 131.

³⁵⁹ «Επιδρομείς με ληστρικό χαρακτήρα», σε *Ωρα*, 22/3/1877.

³⁶⁰ Σύμφωνα με τις θέσεις που προβάλλει η εφημερίδα *Ωρα*, η εθνική αφύπνιση των Σλάβων δεν ήρθε ως αποτέλεσμα εσωτερικής ανάγκης, αλλά εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στην Οθωμανικής αυτοκρατορία. Αν η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν παρήκμαζε, η εθνική αφύπνιση των Σλάβων θα καθυστερούσε επιπλέον έναν αιώνα, σε *Ωρα*, 22/3/1877.

³⁶¹ *Λαός*, 9/3/1878.

περιορισμένη πληθυσμιακή παρουσία των Βουλγάρων στην Μακεδονία και Θράκη, αναφέρονταν στην πληθυσμιακή υπεροχή Ελλήνων και μουσουλμάνων ως σύνολο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η σύγκριση που έκανε ο ελληνικός τύπος με αφορμή την εναλλαγή της διοίκησης στις επαρχίες της Μακεδονίας και Θράκης από οθωμανική σε ρωσοβουλγαρική. Η ρωσοβουλγαρική κυριαρχία στην περιοχή παρουσιάζεται ως ένας «*δυσβάσταχτος πνευματικός ζυγός*», βιαιότερος του οθωμανικού, ο οποίος μάλιστα θεωρείται και προτιμότερος «*Οι ημέτεροι, έχοντας πάθει τα πάνδεινα μέχρι εσχάτων από τους Τούρκους, με ανοικταίς αγκάλαις θα τους υποδέχονταν για να τους σώσουν εάν ο σωτήρας επεδείκνυε έστω και ελάχιστη προς συμπάθεια και φιλία*»³⁶². Αναλυτικότερα, η οθωμανική κυριαρχία και ο δεσποτισμός, σύμφωνα με την αρθρογραφία, περιοριζόταν αποκλειστικά σε ζητήματα που αφορούσαν την οικονομική ανάπτυξη των ελληνικών πληθυσμών, ενώ αντιθέτως οι Βούλγαροι αποδεικνύονται ως οι πραγματικοί δυνάστες της πνευματικής ευημερίας των Ελλήνων «*η εθνικότητά μας απειλείται, η τιμή περιυβρίζεται, η θρησκεία κινδυνεύει και η περιουσία διαρπάζεται και ταύτα πάσχομεν, διότι επιμένουμε να ομολογούμε ότι είμαστε Έλληνες στην καρδιά, Έλληνες στην εθνικότητα, Έλληνες στα φρονήματα*»³⁶³.

Επηρεασμένος από τις τοποθετήσεις των ελληνικών εφημερίδων της Κωνσταντινούπολης και συγκεκριμένα από την εφημερίδα *Νεολόγος*, ο εγχώριος τύπος θα αρχίσει να προβάλλει δειλά πολιτικές τοποθετήσεις που ανάγουν την ελληνοτουρκική συνεργασία ως έναν ευρύ στρατηγικό στόχο στην περιοχή της Βαλκανικής με σκοπό να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ισχυροποιηθεί η θέση της Ελλάδας έναντι των Σλάβων, αποκτώντας ρόλο ρυθμιστή στα Βαλκάνια. Το κύριο ζήτημα, όπως αναφέρεται στο άρθρο, ήταν να εξασφαλιστεί η μακροχρόνια βιωσιμότητα των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κάτι το οποίο θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα από την διεύρυνση της ελληνοτουρκικής φιλίας, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι το «*ζωτικό συμφέρον επιβάλλει εις την Πύλην την φιλικήν συνεννόηση μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος ... Αμφότερες οι δυνάμεις, η ύπαρξη των οποίων εξαρτάται από τις αποφάσεις του ευρωπαϊκού συνεδρίου, οφείλουν να συνδυάσουν τα συμφέροντα τους μετά του μεγίστου ευρωπαϊκού συμφέροντος, ώστε να τεθεί φραγμός στον πανσλαβισμό*»³⁶⁴.

³⁶² *Ωρα*, 4/4/1878.

³⁶³ *Ωρα*, 3/5/1878 και *Λαός*, 22/2/1878.

³⁶⁴ *Ωρα*, 19/6/1878.

Επίλογος

Όπως ήταν αναμενόμενο, η ανάδειξη των Βουλγάρων σε μία νέα ηγεμονική δύναμη στα Βαλκάνια δεν άφησε ανεπηρέαστη την Ελλάδα. Η ανάγκη να αναθεωρηθούν αντιλήψεις που σχετίζονταν με το εθνικό αφήγημα της θρησκευτικής ενότητας υπήρξε επιτακτική αλλά συνάμα δύσκολη. Η ιδεολογική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα στάθηκε αδύναμη να ακολουθήσει ένα σταθερό δόγμα εξωτερικής πολιτικής. Η βαλκανική κρίση βρήκε την Ελλάδα να ταλαντεύεται ανάμεσα στην ουδετερότητα, η οποία συνεπικουρούσε ουσιαστικά την Οθωμανική αυτοκρατορία και στην συνδρομή της στους επαναστατημένους σλαβικούς λαούς στα πλαίσια της θρησκευτικής αλληλεγγύης.

Η συνδιάσκεψη της Κωνσταντινούπολης (1876) και η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878), θα απομακρύνουν οριστικά την Ελλάδα από πολιτικές που βασίζονταν στο αφήγημα της απελευθέρωσης του υποδουλωμένου χριστιανισμού. Οι λαοί της Βαλκανικής χερσονήσου έπαψαν να αντιμετωπίζονται με συμπάθεια από την ελληνική αρθρογραφία, με τους Βουλγάρους να έχουν την μερίδα του λέοντος. Ο ομόδοξος, ταλαιπωρημένος Βουλγαρικός λαός, αντικαταστάθηκε με την βάρβαρη και απολίτιστη φυλή, η οποία στερεί τα ιστορικά δικαιώματα της Ελλάδας στην Μακεδονία και τη Θράκη. Οι Βούλγαροι οι οποίοι προηγουμένως μάχονταν για την απώθηση του τουρκικού ζυγού και την αποτίναξη της τυραννίας τους σουλτάνου, μετατρέπονται οι ίδιοι σε δυσβάσταχτο πνευματικό ζυγό, με σκοπό την εξάλειψη των ελληνικών πληθυσμών.

Εν κατακλείδι, αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηρίσει την διετία 1876-1878 είναι η προσπάθεια να αναδειχθεί ο Βούλγαρος ως ένας επικίνδυνος εθνικός αντίπαλος, ο οποίος όμως σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τον ελληνικό πολιτισμό, την ελληνική ιστορία και τα κατορθώματα του ελληνικού έθνους ανά τους αιώνες. Σε αυτά τα πλαίσια, το ενδεχόμενο μίας ελληνοτουρκικής συμμαχίας θα αρχίσει να εμφανίζεται δειλά στον ελληνικό τύπο, δημιουργώντας σταδιακά την εντύπωση πως μία σύμπραξη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα αποτελούσε τον ανασταλτικό παράγοντα στον βουλγαρικό επεκτατισμό, με σκοπό να αναχαιτιστεί η δυναμική ενός κοινού εχθρού. και να αντιμετωπιζόταν ωστόσο ως αποδεκτή λύση από την κοινωνία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χάρτης 1: Ο εθνογραφικός χάρτης του Η. Kiepert (1876)³⁶⁵

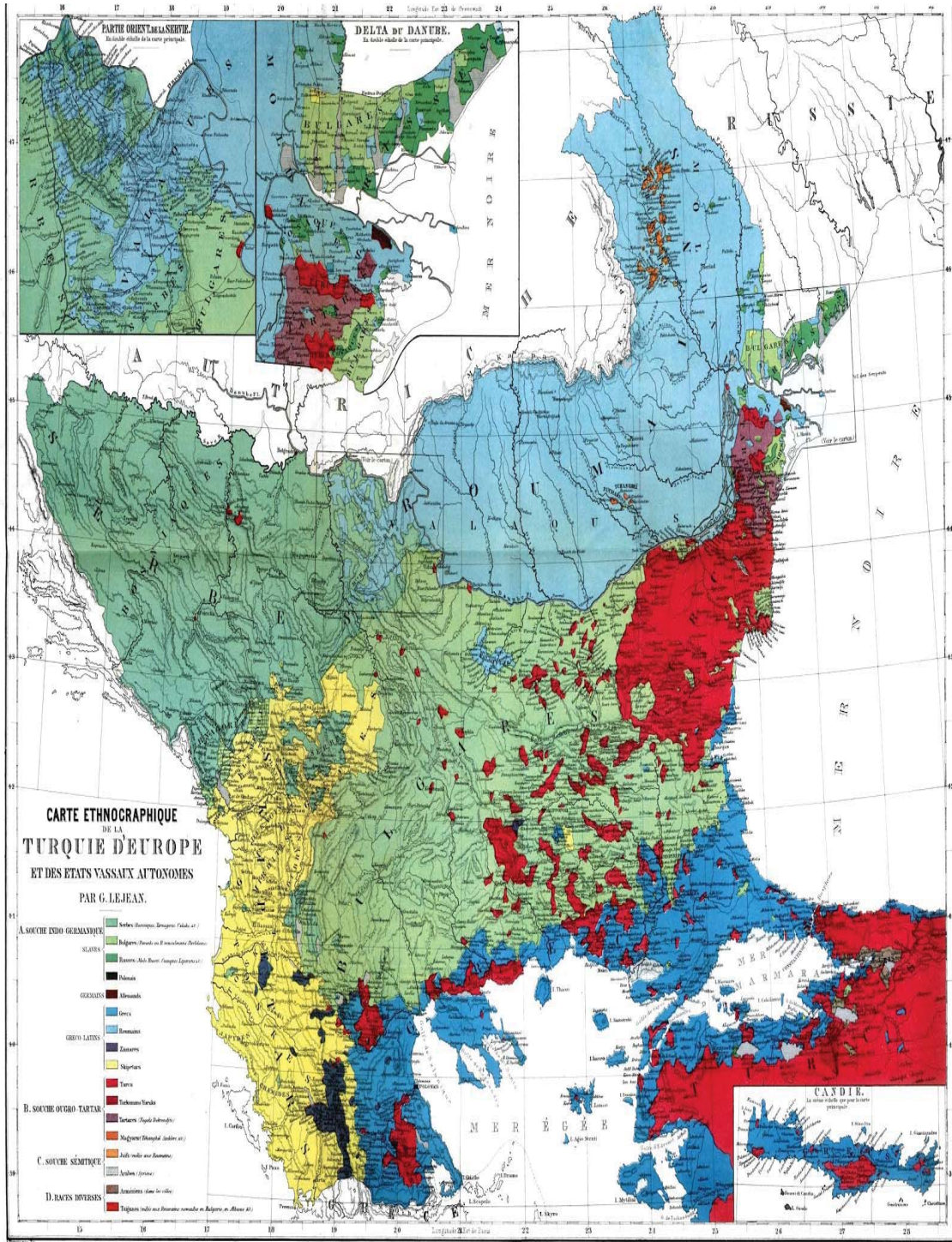
³⁶⁵ Dimitar Rizov, *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen*, Berlin 1917, σ. 44.

Χάρτης 2: Ο εθνογραφικός χάρτης του Α. Βουέ (1847)³⁶⁶

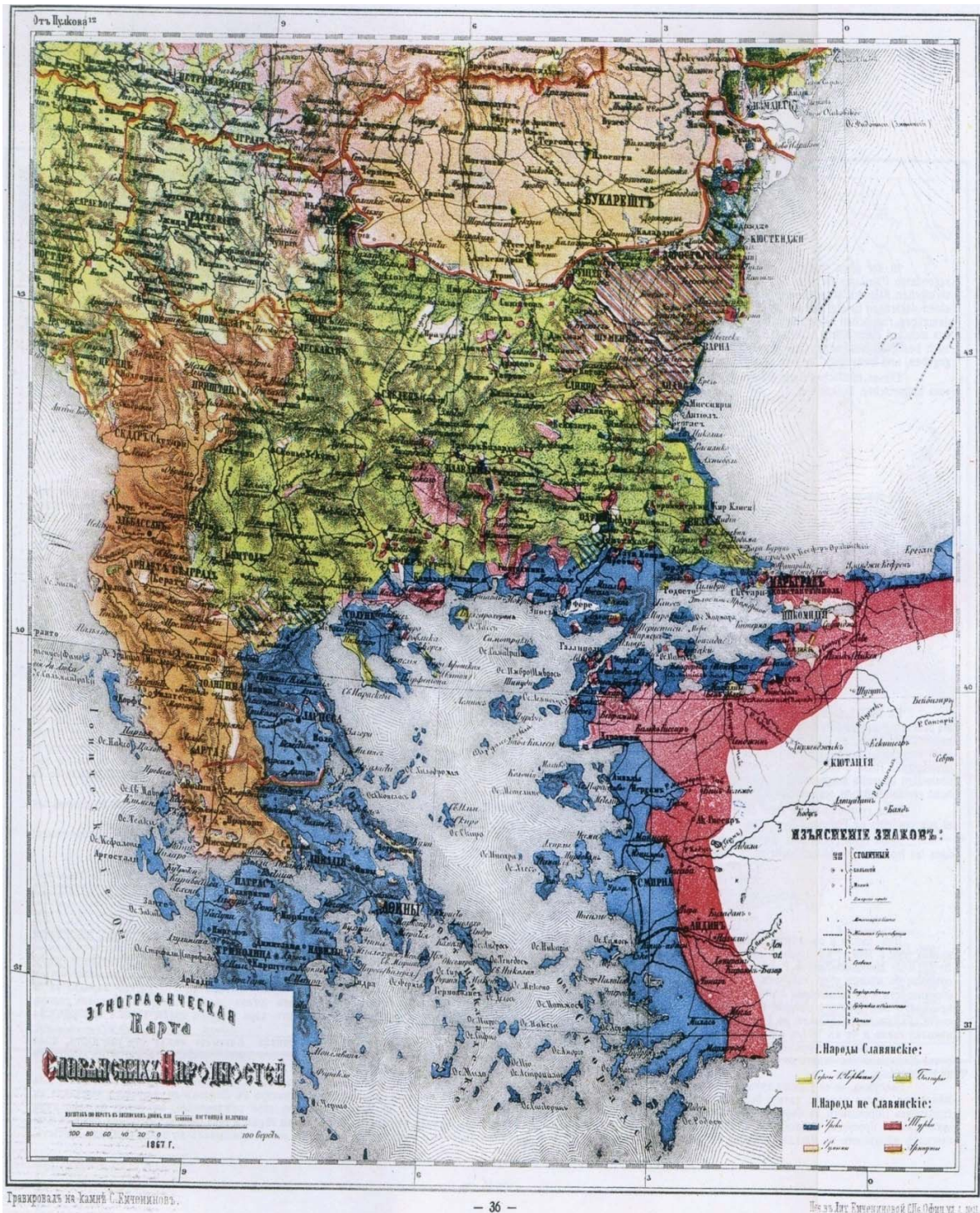
³⁶⁶ Dimitar Rizov, *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen*, Berlin 1917, σ. 26.

ΕΡΕΙΣΜΑ

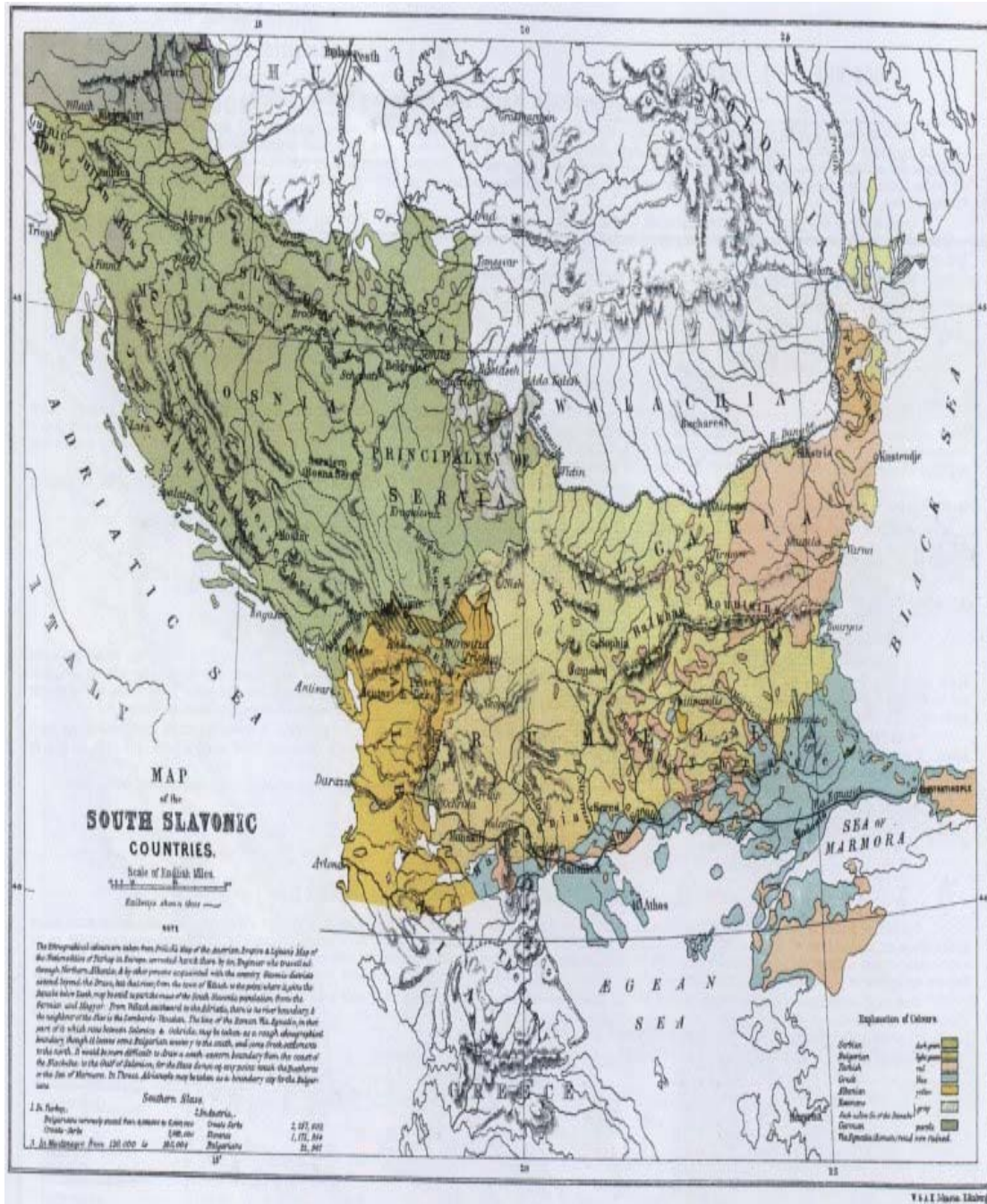
Χάρτης 3: Ο εθνογραφικός χάρτης του G. Lejean (1861)³⁶⁷

³⁶⁷ Guillaume Lejean, *Ethnographie de la Turquie D'Europe – Ethnographie der Europäischen Türkei, Ergänzungsheft zu Petermann's Geographischen Mittheilungen*, Justus Perthes, Gotha 1861.

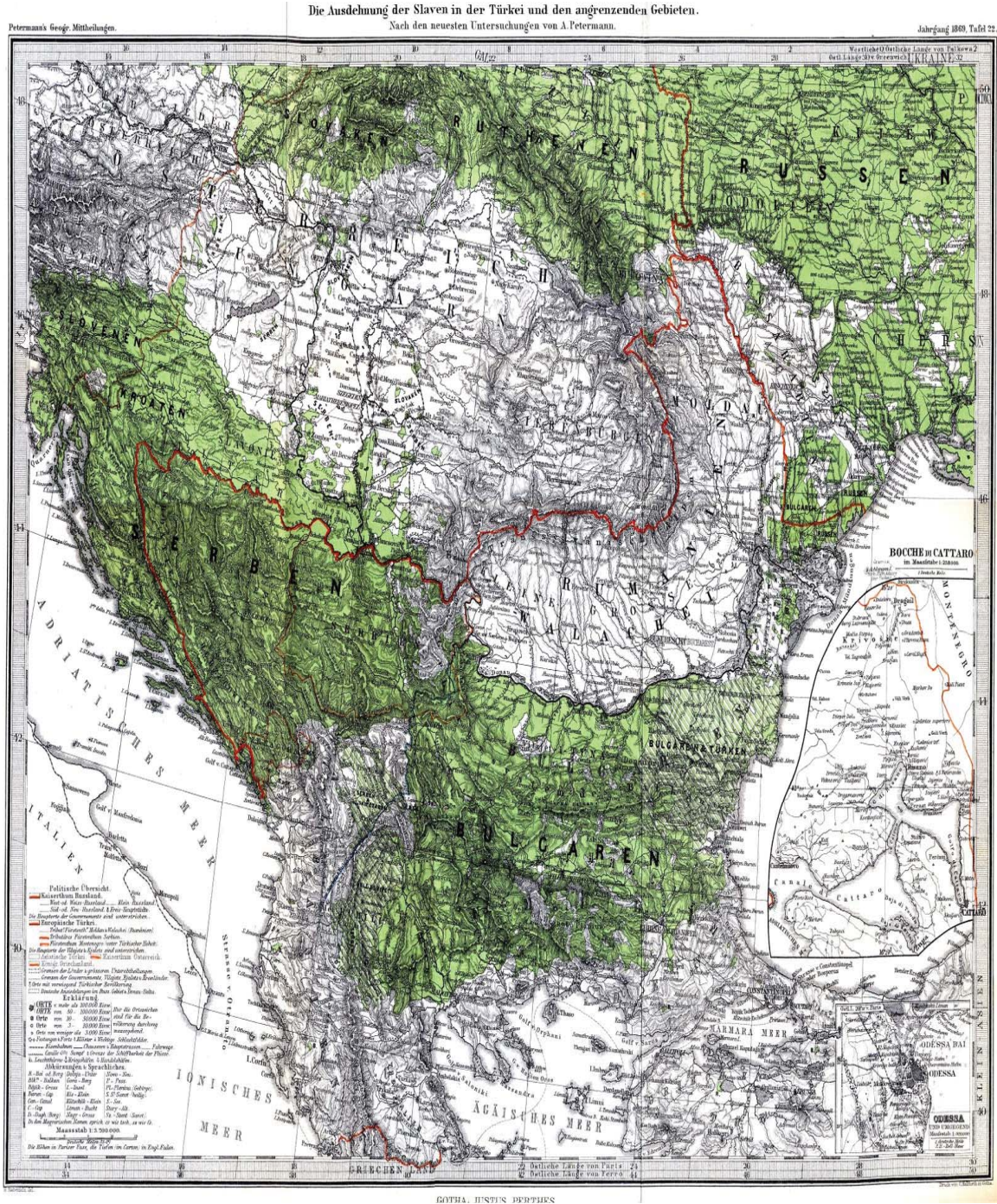
Χάρτης 4: Ο εθνογραφικός χάρτης του Μ. Φ. Μιρкович (1867)³⁶⁸

³⁶⁸ Dimitar Rizov, *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen*, Berlin, 1917, σ. 36.

Χάρτης 5: Ο εθνογραφικός χάρτης των Mackenzie-Irby (1867)³⁶⁹

³⁶⁹ Muir G. Mackenzie and Adelina P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, (London: Bell and Daldy, 1867), facing p. XV.

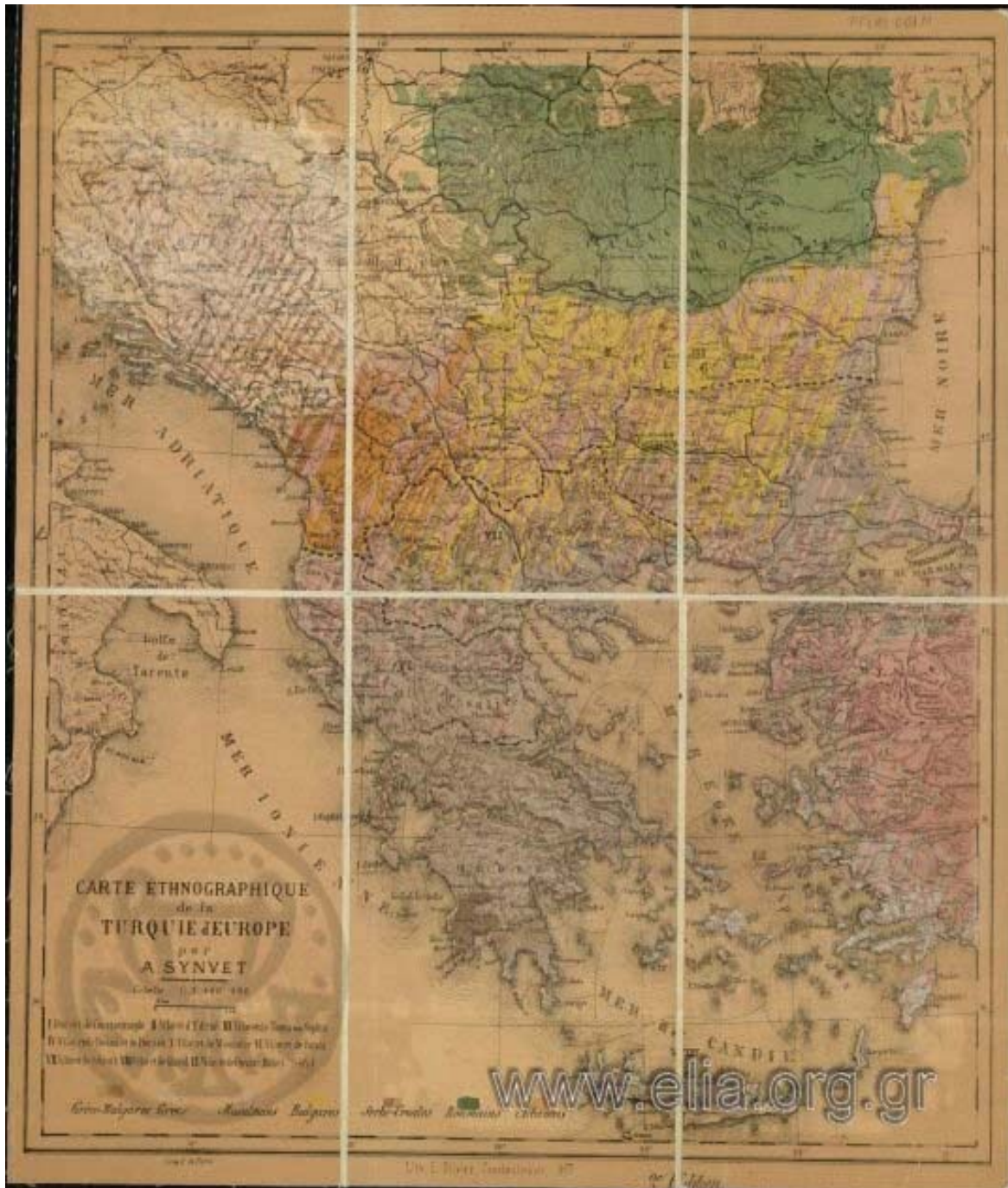
Χάρτης 6: Ο εθνογραφικός χάρτης του A. Petermann (1869)³⁷⁰

³⁷⁰ https://archive.thulb.uni-jena.de/ufb/receive/ufb_cbu_00012832

Χάρτης 7: ο εθνογραφικός χάρτης του Ed. Stanford (1877)³⁷¹

³⁷¹ Edward Stanford, An Ethnological Map of European Turkey and Greece, with Introductory Remarks to the Ethnological Map of European Turkey and Greece, 1877.

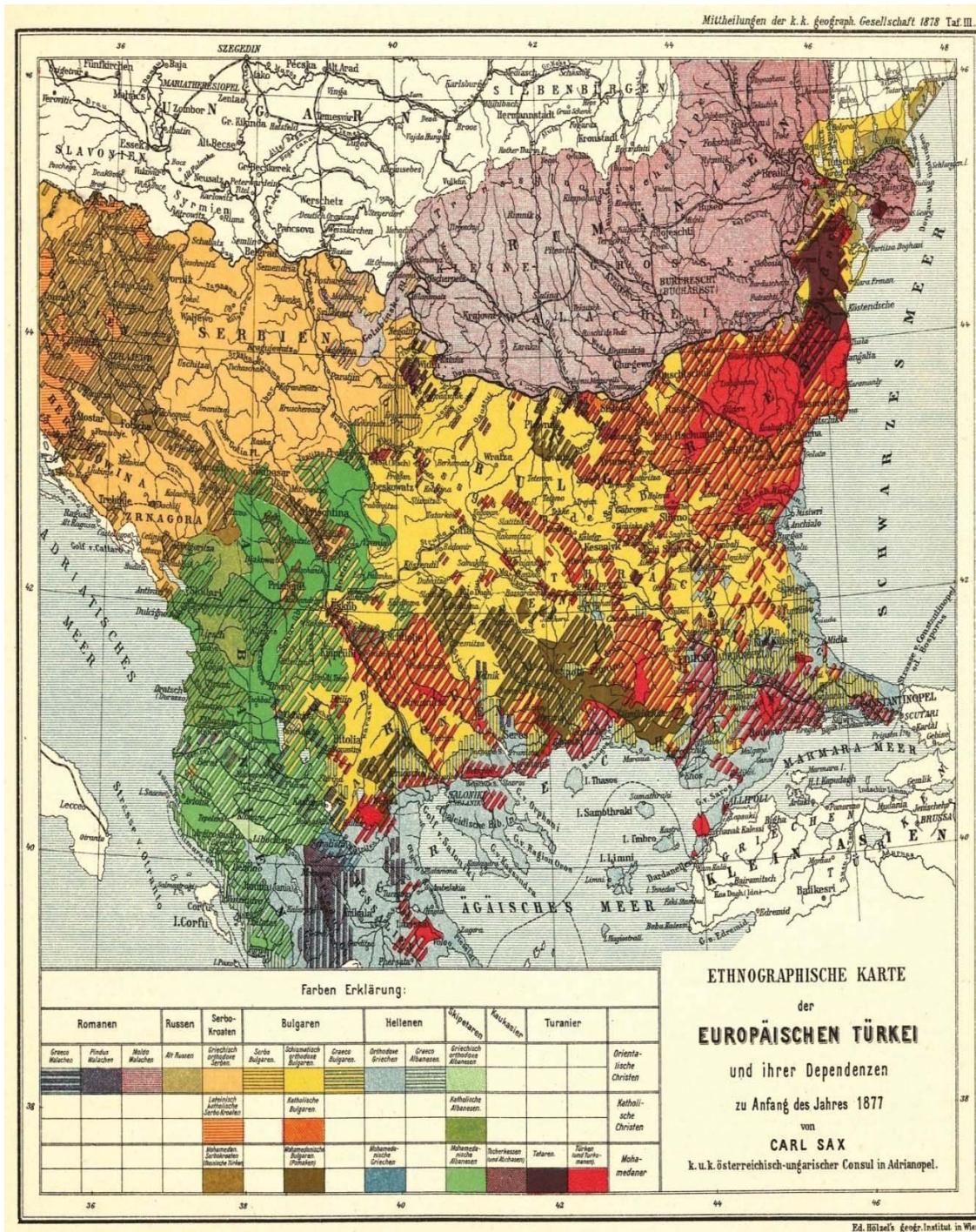

Χάρτης 8: Ο εθνογραφικός χάρτης του A. Synvet (1877)³⁷²

³⁷² <http://eliaserver.elia.org.gr:8080/lselia/rec.aspx?id=600112>

Χάρτης 9: Ο εθνογραφικός χάρτης του F. Bianconi (1877)³⁷³

Χάρτης 20: Ο εθνογραφικός χάρτης του Karl Sax (1877)³⁷⁴

³⁷³ <http://eliaserver.elia.org.gr:8080/lselia/rec.aspx?id=604890>

³⁷⁴ Dimitar Rizov, *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen*, Berlin 1917, σ. 48.